

Vlado Valenčič

O ŽENITNI SVOBODI IN NJENIH OMEJITVAH OD FEVDALIZMA DO LIBERALIZMA

I.

Glede sklepanja zakonske zveze ni veljala in ne velja pravzaprav nikjer popolna svoboda. Zaradi koristi posameznika in družine ter tudi zaradi javnih in cerkvenih koristi je bila vedno in je še omejena z raznimi zakonskimi zadržki in omejitvami. Taki zadržki in omejitve so ali so bile sorodstvo, mladost, cerkveni celibat, prepoved sklepanja zakona za nekatere kategorije državnih uslužbencev in vojaštva.¹ V dobi fevdalizma so bili nesvobodnjaki omejeni v osebni svobodi tudi pri sklepanju zakonske zveze, za katero je bil potreben pristanek njihovega zemljiškega gospoda. Proti koncu fevdalne dobe zasledimo prizadevanja, da bi s predpisi prepovedali ženitev osebam brez zadostnih sredstev za preživljanje družine. Še po odpravi preostalih omejitev osebne svobode podložnikov, izvedeni s patentom Jožefa II. o odpravi nevojništva, in celo po letu 1848 je bilo večkrat na dnevnem redu vprašanje, ali naj ne bi preprečili sklepanje zakonov gmotno šibkim slojem prebivalstva. Pojavljali so se predlogi, naj bi se zanje uvedla ženitna dovoljenja upravnih oblasti (politische Eheconsense). To vprašanje je obravnaval Kyovský, toda le glede takih prizadevanj kranjskega deželnega zbora.² Predlogi za omejitev sklepanja zakonov so se pojavljali ravno tako v deželnih zbora sosednih dežel, predlagatelji so bili največkrat deželni poslanci, ki so zastopali kmečke občine. Kyovský se tudi ni podrobneje ukvarjal s historiatom omejitev ženitne svobode in ženitnih dovoljenj, ki segajo še v fevdalno dobo. Zato mislim, da ne bo odveč, obravnavati to vprašanje v širšem okviru.

II.

Med značilnostmi fevdalnega reda je bila odvisnost podložnikov od lastnika zemlje, zemljiškega gospoda. Ta odvisnost je bila združena s popolno oziroma večjo ali manjšo omejitvijo podložnikove osebne svobode, ki se je izražala tudi v omejeni ženitni svobodi. Omejitev svobode ni bila za vse podložno prebivalstvo enaka, bila je različna za posamezne kate-

¹ H. Rehm, Eheschliessung. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Zweite Auflage. Dritter Band. Jena. 1900. Str. 286 sl.

² Dr. Rudi Kyovský, Malthuzianizem slovenskega meščanstva ob začetku delavskega gibanja pri nas. Socialistična misel II/1954, str. 767 sl.

gorije in se je z razvojem fevdalizma spreminjala. V dobi zgodnjega fevdalizma so bili pridvorni hlapci in dekle na najnižji družbeni stopnji med podložnim prebivalstvom. Delali so na pridvornem posestvu zemljiškega gospoda, bili so njegov predmet, njegova dedna last. Brez gospodarjevega dovoljenja niso smeli stopiti v zakon ali si pridobivati premoženja. Ako so sklenili zakon izven gospodstva, ki so mu pripadali, so se otroci navadno delili med gospodstvi obeh zakoncev.³ Na dvoru zemljiškega gospoda pri gospodarsko upravnih poslih, v oboroženem spremstvu ali kot vojaki zaposleni nesvobodnjaki so se sčasoma kot ministeriali in vitezi povzpeli na višjo družbeno stopnjo in so prešli končno v vrste fevdalcev. Toda zaradi osebne nesvobode in službenega razmerja do fevdalnega gospoda so to nižje plemstvo vezale še znatne omejitve, tako tudi glede sklepanja zakona. Navadno so se smeli ženiti le s stanovskimi tovariši, ki so pripadali istemu gospodstvu. Njihovim otrokom je gospod izbral ženina oziroma nevesto, otroci v tako sklenjenih zakonih so bili nesvobodni kot starši. Če sta zakonca, podložna vsak svojemu zemljiškemu gospodu, z njunim pristankom sklenila zakon, je bil dogovorjen ključ, po katerem si bosta gospoda delila otroke. Vendar je bilo zakone med otroci ministerialov in vitezov raznih gospodov težko omejevati, pri strogih zakonskih zadržkih glede ženitev med sorodniki so morali gospodje dovoljevati zakonske zveze tudi z otroci tujih nesvobodnih plemičev. Razlogi za omejitve pri ženitvah nižjega plemstva so bili za zemljiškega gospoda imovinsko-pravnega značaja; po osebi nesvobodnega plemiča je ostalo tudi njegovo zemljišče v bistvu gospodovo. Ženitna nesvoboda naj bi preprečila dedovanje otrok, po katerih bi zemlja prišla v oblast drugega gospoda.⁴ Z družbenim vzponom so si ministeriali začeli pridobivati politično veljavo in izgubljati svoj nesvobodni značaj, kar je prišlo do izraza tudi v ukinitvi omejitev pri sklepanju zakonov. Cesar Friderik II. je štajerskim ministerialom z listino iz aprila 1237 potrdil pravice in običaje, katere so jim že prej priznavali privilegiji štajerskega vojvode Otokarja in avstrijskega vojvode Leopolda. Listina je tudi določala: »Odpravi naj se nezakonit običaj, da bi knezi silili Štajerce sklepati zakone proti njih volji. Sinovi in hčere naj se ženijo in može svobodno s komer hočejo.«⁵ V ostalih slovenskih deželah je bil razvoj počasnejši, toda že nekaj desetletij pozneje (1276) je deželni mir za Štajersko, Koroško in Kranjsko potrdil take pravice. V prvi polovici 14. stoletja je sledila še osvoboditev ostalega nižjega plemstva, ki je prinesla konec njegovi osebni nesvobodi.⁶

Razvojnim spremembam je bil podvržen tudi tisti del agrarnega prebivalstva, ki je neposredno obdeloval zemljo. Prvotno je to prebivalstvo

³ Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1961, str. 77 sl. — Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana 1955, str. 155. — Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*. II. zvezek. Ljubljana 1955, str. 105.

⁴ Vilfan, n. o. m. str. 123 sl. — Grafenauer, n. o. m. str. 128.

⁵ Franc Kos, *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Peta knjiga (1201—1246). Ljubljana 1928. Št. 671. — Dr. Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark*. Fünfter Theil. Graz 1850. Str. 152 sl.

⁶ Vilfan, n. o. m. str. 186 sl.

po stopnji svobode pripadalo raznim kategorijam. Vrstile so se od pridvornih hlapcev kot popolnih nesvobodnjakov prek kmetov z omejenimi stopnjami svobode do pravih svobodnjakov. Od 14. stoletja dalje sta dejansko obe skrajnosti odpadli, ostale oziroma oblikovale so se take kategorije, ki niso bile ne popolnoma nesvobodne niti ne popolnoma svobodne. V nastanku je bil enoten podložniški, na grudo privezan kmetijski razred, katerega glavni predstavnik je bil kmet kot obdelovalec kmetije.⁷

Težko je odgovoriti na vprašanje, kako se je s spremembami v stopnjah odvisnosti podložnega prebivalstva spreminjal vpliv zemljiškega gospoda na sklepanje zakonov. V tem pogledu nam viri ne povejo dosti, zato so bile v tem vprašanju mogoče le bolj splošne sodbe. V razpravi o osebnem položaju kmeta na Koroškem se je Fresacher podrobneje ukvarjal z ženitno svobodo oziroma nesvobodo podložnikov. Glede nesvobodnjakov se mu zdi samo ob sebi umevno, da niso imeli pravice ženiti se po svoji volji. Ker je bil nesvoboden kmet priklenjen na zemljo, njegova ženitev ni smela zemljiškemu gospodu prinese imovinskopravne škode in odtujitve. V splošnem sta na nemškem pravnem območju, tudi za Koroško, veljali dve načeli, pri mešanih zakonih med osebami različnega osebnega položaja, npr. svobodnjakov in nesvobodnjakov, so otroci bili nesvobodni, pri zakonih med nesvobodnimi so pripadli gospodu žene. Zemljiški gospodje so se včasih tudi drugače dogovorili, pogosto so si otroke razdelili.⁸ Sicer so si pa prizadevali, da so se njihovi podložniki ženili med seboj. Pri raztresenem podložniškem sistemu, ki se je več ali manj povsod uveljavljal, se to ni dalo vedno doseči. Treba je bilo dopustiti tudi zakone s tujimi podložniki, kar so zemljiški gospodje urejali s posebnimi dogovori. Prvotno je bilo za vsak zakon podložnikov potrebno gospodovo dovoljenje. Podložnega kmeta, ki bi se brez dovoljenja poročil, je gospod imel pravico kaznovati. Težave, ki bi mogle nastati pri porokah med podložniki različnih gospodov, so skušali z vsemi sredstvi preprečiti.⁹ Še iz 13. stoletja so se ohranili posamezni viri, ki pričajo, da so podložniki smeli sklepati zakon le z dovoljenjem zemljiškega gospoda, od tedaj naprej pa taki dokazi manjkajo. Med obdelovalci zemlje je vedno bolj rasel delež kmetov, ki so gospodarili na svojih kmetijah. Ob takem razvoju se je skrčilo področje osebne nesvobode in raslo področje svobode. Samo ob sebi je prišlo, da je kmet, ki je samostojno gospodaril, opravljal manj osebnega dela za gospoda in je moral imeti več svobode kot nesvobodni kmetje v pridvornem gospodarstvu ali v drugi obliki gospodarske odvisnosti. Kmetje so sčasoma dobili pravico, da pridobivajo premoženje in ga podedujejo. Na temelju tega je Fresacher zaključil, da je verjetno tako tudi samo od sebe prišla večja svoboda glede ženitve.¹⁰ Iz pomanjkanja dokazov o ženitni nesvobodi od 13. stoletja dalje sklepa, da so pogoji za

⁷ Vilfan, n. o. m. str. 78. — Milko Kos, n. o. m. str. 206.

⁸ Dr. Walter Fresacher, *Der Bauer in Kärnten. I. Teil: Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie.* 31. Band. Klagenfurt 1950. Str. 70 in 73.

⁹ Fresacher, n. o. m. str. 73.

¹⁰ Fresacher, n. o. m. str. 96 sl.

sklepanje zakona postali lažji in so proti prijavi brez vsakih ovir dovoljevali poroke nesvobodnjakov istega gospoda ali da so se na osnovi sporazumov med zemljiškimi gospodi smeli njihovi ljudje med seboj ženiti. Kjer ni bilo dogovora, je bilo najbrž dovoljenje še vedno potrebno. Ker ni podatkov, se sme v vprašanju sklepanja zakonov med nesvobodnimi, ki so se glede osebnega položaja izenačevali, predpostavljati taka ureditev, da je bila ženitev kmetov svobodna, za gospodstvo je bilo važno le, da ni utrpelo denarne ali druge gospodarske škode. V koroških pravnih napotilih (Weistümer) ni najti nobene omembe, da bi bilo sklepanje zakonov odvisno od gospodove volje ali pa, da je bilo omejeno. Toda po štajerskih virih se sme sklepati tudi za Koroško na podobne razmere. Po teh virih je bila ženitev kmetov in svojcev še v 15. in 16. stoletju brez vednosti gospodstva prepovedana. Za spremenjene razmere pa je značilno, da prestopnikov niso kaznovali več s telesnimi, temveč le s premoženjskimi kaznimi.¹¹

Tako torej Fresacher. Na eni strani domneva, da je razvoj prinesel odvisnemu agrarnemu prebivalstvu na splošno več svobode in je tako samo od sebe prišlo do večje svobode pri sklepanju zakonov. Zdi se mu, da to domnevo potrjuje tudi pomanjkanje ustrežajočih omemb v virih. Na drugi strani pa zaključuje po štajerskih virih, da je bila na Štajerskem ženitev brez dovoljenja prepovedana še v 16. stoletju in meni, da so bile na Koroškem podobne razmere. Nedvoumnega odgovora na vprašanje o ženitni svobodi ali nesvobodi podložnikov pri njem ne dobimo.

Za Štajersko je Mell obravnaval položaj podložnikov od izteka srednjega veka naprej. V zvezi z omejeno svobodo gibanja, kakor se je izražala v prepovedih izseljevanja ter v prizadevanjih za naraščanje prebivalstva in za polno zasedbo kmetij, je navedel v pravnih napotilih omenjena ženitna dovoljenja, ki so imela isti namen.¹² Pri obravnavanju atributov podložništva omenja tudi dolžnost podložnikov, da si za sklenitev zakona preskrbijo dovoljenje zemljiškega gospoda. Pravno napotilo (Taiding) zgornještajerskega gospodstva Pürg iz 16. stoletja je določalo, da se noben podložnik, ne njegovi otroci in hišni posli pod kaznijo niso smeli poročiti brez vednosti duhovne in svetne gosposke. Tudi poroke med podložniki dveh zemljiških gosposk so bile prepovedane. Zato so zemljiške gosposke same izstavljale »ženitna pisma« podložnikov ali so jih vsaj podpisovale. Tisti, ki prepovedi niso upoštevali, so zapadli kazni. V novjšem času je bila omejitev le bolj formalna, vsakemu podložniku je bilo izdano ženitno dovoljenje, če je le dokazal, da se more vzdrževati. Za dovoljenje pa je bilo treba plačati posebno pristojbino, ki je bila včasih precej visoka.¹³

¹¹ Fresacher, n. o. m. str. 127 sl.

¹² Anton Mell, Die Lage des steirischen Unterthanenstandes seit Beginn der neueren Zeit bis in die Mitte des 17. Jahrhunderts. Weimar 1896. Str. 11 sl.

¹³ Anton Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia und Josef II. Forschungen zur Verfassung- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. Graz 1901. Str. 18 sl.

Za Kranjsko ni ugotovljena nikaka omemba v virih, ki bi kazala glede ženitve podložnih kmetov na podobne razmere, kot so bile na Štajerskem, in na katere sklepa Fresacher tudi za Koroško. Vilfan, ki je to vprašanje obravnaval za Slovence na splošno,¹⁴ navaja omejeno ženitno svobodo kot enega izmed navadnih svojstev osebne podložnosti. Ko govori o zakonski zvezi, opozarja na soodločanje fevdalnega gospoda pri sklepanju zakona osebno nesvobodnih oseb. Glede ženitve podložniških otrok pri širokih plasteh kmečkega prebivalstva, ki so izvirale iz župskih svobodinov, pa meni, da se odločanje zemljiškega gospoda ni uveljavilo kot splošno pravilo, to kažejo poročni običaji Slovencev.¹⁵ Ta formulacija dopušča sodbo, da bi moglo biti včasih tudi drugače.

Na vprašanje o ženitni nesvobodi ali svobodi podložnega prebivalstva na slovenskem ozemlju proti koncu srednjega in v začetku novega veka do sedaj še nimamo popolnoma jasnega in nedvoumnega odgovora. Viri, na katere se sklicujeta Mell in Fresacher, so maloštevilni, nastali so daleč od našega ozemlja in so bolj krajevnega kot splošnega značaja. Zato jih ni mogoče uporabiti za dokaz, da je bilo tako tudi po vsem Slovenskem. Zdi se mi značilno, da poročila o kmečkih uporih ne omenjajo pritožb kmetov zoper postopek pri morebitnih ženitnih dovoljenjih. Saj bi vsako poseganje zemljiškega gospoda na to področje, ki bi podložnika občutneje omejevalo, moralo naleteti na njegov odpor. Podložniki bi se tudi pritoževali zoper pristojbine za ženitna dovoljenja, če bi zaradi višine ovirale sklepanje zakonov. Kljub takim pomislekom vendar ne moremo v celoti izključiti domneve, da je omejitev ženitne svobode veljala, če ne splošno, vsaj ponekod ter da je podložnik smel skleniti zakon le z dovoljenjem zemljiškega gospoda.

III.

Vprašanje sklepanja zakonov so obravnavali z različnih vidikov policijski redi 16. stoletja. Vendar tudi v njih ne najdemo vsega, kar bi pojasnilo, kako je bilo tedaj s podložnikovo ženitno svobodo. Osnutki policijskega reda, ki so pri nas ohranjeni (okrog 1525), imajo poseben člen o svobodnih porokah (frey zu behewraitten). Vsebina tega člena je: Oče in mati ter izvršitelji poroke in varuhi naj svobodno odločajo glede poroke svojih otrok in varovancev. Vladar ne bo strogo in nemilostno ukazoval kaj nasprotnega, temveč le milostno prigovarjal in priporočal.¹⁶ Ta do-

¹⁴ Vilfan, n. o. m., str. 81.

¹⁵ Vilfan, n. o. m., str. 252. — Metod Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Ljubljana 1935, str. 221, ima med svojstvi kmetskega podložništva »utesnitev proste izbire zakonskega druga«, kar je mogla biti le ena stran omejene ženitne svobode. Na drugem mestu (»Gorske bukve«, v izvirniku, prevodu in priredbah. Pravni spomeniki slovenskega naroda. Knjiga prva. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. 1940, str. 226) pa pravi: O utesnitvah ženitne svobode ni bilo nikdar govora.

¹⁶ MALj., Reg. I, fasc. 12, fol. 28. — AS, Stanovski arhiv, fasc. 394, dva izvoda. Dr. H. J. Zeibig, *Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. Dreizehnter Band. Wien 1854. Str. 239 in 295.

ločba se je brez dvoma nanašala na plemstvo ne pa na podložnike, pri katerih vladar ni posegal v sklepanje zakonskih zvez. Nekdaj nesvobodnemu nižjemu plemstvu je bila že zdavnaj priznana pravica do svobodne ženitve njihovih otrok, vendar je vladar verjetno kljub temu včasih uveljavljal svoj vpliv. Drugače ne bi bilo razumljivo prizadevanje višjih stanov, da se v policijskem redu zagotovi svoboda pri ženitvi njihovih otrok. Načelno je bil vladar sicer pripravljen, odreči se prisilnim ukrepom, toda možnost vplivanja si je le hotel pridržati. Določba o ženitni svobodi otrok ministerialov in deželanov je bila tudi v deželnih ročinih.¹⁷

Glede pravic ali dolžnosti podložnikov pri sklepanju zakona v razmerju do zemljiškega gospoda ni v osnutku policijskega reda nikakih neposrednih določil. Pač pa so deželni stanovi in mesta ter trgi v zvezi z razpravami o osnutkih in urejanjem medsebojnih odnosov prihajali s predlogi glede ureditve podložnikovih pravic in dolžnosti, ki kažejo, na kakšni stopnji je bila tedaj njegova osebna svoboda. Začetek 16. stoletja so poskušali na Kranjskem s pogodbo urediti glavna sporna vprašanja med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki ter mestnimi naselbinami. Kranjski deželni stanovi niso soglašali s prakso, da so mesta in trgi sprejemali podložnike in jim podeljevali meščanske pravice. Trdili so, da po njihovih starih svoboščinah nihče ni upravičen sprejeti tujega podložnika, temveč ga mora na zahtevo odpustiti ali izročiti. Zastopniki mest so ugovarjali, da se naselitvi mest ne morejo odreči. Zato so deželni stanovi v svoj predlog pogodbe uvrstili zahtevo glede na dečke in hlapce, kmečke sinove, ki se drznejo morda s privoljenjem in na željo svojih staršev, toda brez vednosti in odobrenja svojih gospodov oditi v mesta in trge, kjer se prično iz mržnje pred kmečkim delom učiti rokodelstva, se poroče in stalno naselijo v mestih oziroma trgih. Deželni stanovi so hoteli uveljaviti, da jih brez dovoljenja zemljiškega gospoda ne bi smela nobena meščanska naselbina sprejeti. Deželni glavar pa bi moral skrbeti, da bi mesta vračala njihovim gospodom podložnike, ki ne bi imeli potrebnih pogojev.¹⁸ Zastopniki mest so zahtevi deželnih stanov ugovarjali. Po vseh deželah je običaj, da dovolijo mladim ljudem, ki prihajajo od koder koli, da se uče obrti, in ko se izkažejo kot pošteni in zmožni ljudje, jim pomagajo, da se poroče, in jim dajo meščansko pravico. Mesta so obljubila, da ne bodo sprejemala za meščane naseljenih kmetov, ki so dolžni dajatve svojim gospodom, razen ako jih njihovi gospodje odpustijo.¹⁹

Pri obravnavi osnutka policijskega reda so se zastopniki mest upirali ukrepom, ki bi omejili priseljevanje s kmetov v mesta. Število mladih kmečkih fantov, ki pridejo iz vse dežele v mesta, kjer se posvetijo rokodelstvu, itak ni veliko. Zaradi tega zemljiški gospodje ne bodo trpeli škode, mesta pa itak ne sprejemajo naseljenih kmetov, marveč le mlade,

¹⁷ Npr. Štajerski deželni ročin, 1583, 1697. — Dr. Sergij Vilfan, Deželni ročini kot viri naše ustavne zgodovine. GMS XXV-XXVI/1944-1945, str. 82.

¹⁸ Josip Zontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. ZČ X-XI/1956-1957, str. 38.

¹⁹ Zontar, n. o. m. str. 39.

nenaseljene in samske ljudi.²⁰ Deželni stanovi so skušali tako odseljevanje vsekakor omejiti, zato so se zavzemali za primerne določbe v policijskem redu. Podložnikov, ki bi se šli učiti rokodelstva, preden so dosegli 12 let, zemljiški gospodje ne bodo terjali nazaj. Ako pa pridejo s kmetov starejši od 12 let in se želijo učiti obrti ali dobiti kakšno službo, enako naseljeni kmetje, jih mesta ne smejo sprejeti brez dovoljenja njihovih gospodk, marveč jih morajo izročiti na zahtevo, razen ako bi že bivali nemoteno dve leti v mestu ter jih ves ta čas ni nihče terjal nazaj.²¹ Odhajanje kmečkih otrok v druge kraje ali celo izven dežele v službo ali pa v mesta, kjer bi se učili rokodelstva, brez vednosti in privoljenja zemljiških gospodov, so hoteli omejiti. Vsak kmet naj bi sinove, ki so dopolnili dvajseto leto, predstavil zemljiškemu gospodu, da jih sprejme pod svoje odvetništvo. Hčere naj bi pomagale staršem doma. Če jih pa ti ne bi potrebovali, naj stopijo v službo pri domačem zemljiškemu gospodu, ako potrebuje posle. Brez očetove volje in odobritve zemljiške gosposke pa podložnikovi otroci ne bi smeli odhajati drugam v službo, sicer bi izgubili pravico do dediščine.²² Tožbo o odhajanju kmečkih sinov iz dežele so stanovski zastopniki ponavljali tudi še pozneje in zahtevali primerne ukrepe.²³

Pri obravnavah za spremembo leta 1542 izdanega policijskega reda za dolnjeavstrijske dežele so deželni stanovi predlagali tudi predpise za omejitve ženitne svobode in svobode gibanja oziroma preseljevanja podružnikov in samskih, nenaseljenih ljudi. V policijski red naj bi se uvrstile določbe:

»Na Kranjskem obstaja občutna težava v tem, da na kmetih skoraj noben mlad kmečki fant noče služiti, marveč se oženi, si postavi hišico na gmajnici, postane podružnik ali gostuje pri podložnikih, dela v dnini in se ukvarja z raznim kupčevanjem, pogosto bolj kot naseljeni podložniki. S tem zavaja druge v enako lahkomišelnost, da skoraj ni mogoče dobiti poslov. Tudi se s tem draži dnina in daje priložnost za tatvine in druga zla dejanja. Zato naj velja odslej tale red:

a) Ako ima podložnik sinove, ki se ne morejo vzdrževati pri očetu in želijo oditi v tuje službe, jih je dolžan predstaviti prej svojemu zemljiškemu gospodu. Če ta potrebuje poslov, so dolžni mladi kmetje in rojenjaki stopiti v njegovo službo za primerno plačo. Ako jih ne potrebuje, naj si poiščejo službe drugod, vendar brez vednosti svojega zemljiškega gospoda ne smejo oditi v tuje službe.

b) Naseljeni podložniki naj odslej brez vednosti svoje zemljiške gosposke ne poročajo sinov ali jih dajo učiti kakšne obrti, vendar naj jih pri tem zemljiška gosposka ne ovira brez tehtnih vzrokov. Kjer bi se to zgodilo, naj se obrnejo podaniki do deželne gosposke, ki naj odloči.«²⁴

²⁰ Žontar, n. o. m. str. 53.

²¹ Žontar, n. o. m. str. 54.

²² Žontar, n. o. m. str. 62.

²³ Žontar, n. o. m. str. 64.

²⁴ Žontar, n. o. m. str. 80.

Pritožbe in zahteve deželnih stanov, ki so zastopali koristi zemljiških gospodstev, kažejo, da so podložniki uživali dokaj široko svobodo gibanja, izbire poklica in ženitve. Zlasti podložnikov otroci so odhajali v mesta, kjer so se izučili rokodelstva in naselili kot meščani, odhajali pa so na delo tudi v druge kraje in dežele. Tudi naseljenim kmetom, po fevdalnem sistemu sicer priklenjenim na grudo, je uspelo razširiti področje osebne svobode. Kmečko trgovanje in tovarništvo sta imela posebno na Kranjskem velik obseg. Zemljiški gospodje niso mogli imeti v preveliki odvisnosti podložnikov, ki so po kupčijskih poslih redno hodili v tuje kraje in so v tem gospodarskem udejstvovanju uživali dokaj svobode. Podložnikova odvisnost od zemljiškega gospoda je bila torej na več področjih dejansko znatno omiljena. Vprašanje je seveda, koliko so bili taki pojavi v izboljšanju podložnikovega osebnega položaja splošni in koliko so bili le posledica posebnih razmer. Krajevne razlike so skoraj gotovo bile, tudi oseba zemljiškega gospoda je imela pri tem svoj delež. Toda po vsem, kar je znanega glede podložnikovega položaja v vprašanju sklepa-ja zakona iz policijskih redov in obravnav o njih, je mogoče soditi, da na tem področju zemljiški gospodje v 16. stoletju niso imeli posebne oblasti, kvečjemu so želeli, da bi si jo pridobili. Vsaj na Kranjskem ženitne nesvobode tedaj ni bilo, to velja tako za kmete in njihove otroke kot tudi za posle in dninarje. Dejansko je bila sicer možnost sklenitve zakona za posle in dninarje omejena, toda razlogi so mogli biti le družbenega in gospodarskega značaja, neposredne prepovedi niso znane. Za samske, nenaseljene in brezposelne osebe, ki so hodile v velikem številu po deželi, je bila v osnutku celo predvidena obveznost ženitve, če naj bi prevzeli vinograd ali drugo zemljišče v najem ali dedni zakup. V tem primeru bi se morali zavezati, da se bodo stalno naselili in v enem letu poročili. Ako tega ne bi storili, naj se jim bi zemljišče odvzelo.²⁵ Policijski red za rokodelce iz leta 1527 je zaščitil tudi poročene rokodelske pomočnike. Nikdo naj jih ne bi oviral, da bi pri mojstru opravljali svoje rokodelstvo.²⁶ Tak predpis je bil potreben, ker so se samski pomočniki branili delati skupaj s poročenimi.

V policijskih redih bi torej zastonal iskali tendenco o ženitnih omejitvah. Navedene določbe, ki so jih uzakonili ali vsaj skušali uzakoniti, kažejo, da ženitna svoboda še ni bila splošno priznana, da pa je bila že zelo razširjena. V tem pogledu je gotovo značilno, da so policijski redi oziroma osnutki vsebovali določbe za preganjanje beračev in postopačev, niso pa imeli določbe o prepovedi ženitve oseb brez sredstev za vzdrževanje družine. Tako določbo je npr. vseboval bavarski policijski red iz

²⁵ AS, Stanovski arhiv, fasc. 394, Polizeordnung, okr. 1525, fol. 25'. — MALj., Reg. I, fasc. 12, fol. 33' sl. — Žontar, n. o. m., str. 60.

²⁶ AS, Stanovski arhiv, fasc. 394, osnutek policijskega reda, okr. 1525, fol. 51' sl.; Die new Pollicey und Ordnung der Hanndtwercker und Dienstvolkh der Niderösterreichischen Lannde, 1. april 1527. — Mesta na Kranjskem niso hotela upoštevati predpisov novega policijskega reda za rokodelce, zato ga je vladar preklical. Gl. Žontar, n. o. m., str. 63.

leta 1615, ki je prepovedoval sklenitev zakona poslom, dninarjem in drugim osebam brez premoženja.²⁷

Nekaj vpogleda v vprašanje ženitne svobode daje praksa, ki jo je imel v 16. in 17. stoletju ljubljanski mestni svet pri sprejemanju novih meščanov. Meščani so bili osebno svobodni, zato njihovega položaja ne smemo primerjati z osebnim položajem podložnikov. Kolikor je zemljiški gospod soodločal pri ženitvi podložnikov in njihovih otrok, je bilo to v zvezi z njihovo omejeno osebno svobodo. Mesto pa je posegalo v vprašanje sklepanja zakonov pri sicer svobodnih meščanih z namenom, da bi na tem področju kot na drugih vsaj posredno uveljavilo takratna meščanska družbena in gospodarska načela. Ljubljanski mestni svet je podeljeval meščansko pravico tudi samskim prosilcem, toda pod pogojem, da so se oženili v določenem roku, navadno v enem letu. Če tega niso storili, so morali plačati globo ali pa je bila podelitev meščanstva preklicana.²⁸ Sklep splošnega značaja je bil, da so se sinovi meščanov, ki so živeli v mestu, zaprisegli kot meščani, ko so se poročili.²⁹ Bilo je celo nekaj primerov, da so meščanstvo podelili rokodelskim pomočnikom s pogojem, da se do prihodnje mestne pravde oženijo.³⁰ Praksa podeljevanja meščanstva samskim prosilcem, s pogojem, da se morajo v določenem roku poročiti, je bila s pričetkom 17. stoletja spremenjena. Leta 1601 je bilo sklenjeno, da v bodoče ne bodo sprejeli za meščana nikogar, naj bo kdor si bodi, ki bi bil še neporočen. Istega leta je mestni svet zavrnil podelitev meščanstva samskim prosilcem.³¹ Na take primere naletimo tudi pozneje. Le še izjemoma so bili neoženjeni prosilci sprejeti za meščane in jim je bil določen rok, v katerem so se morali poročiti.³² Zdi se, da so tak postopek uporabljali predvsem pri trgovcih. Odklonjeni prosilci so pa bili opozorjeni, da jim bo mogoče podeliti meščanstvo, ko se oženijo. Samskim prosilcem rokodelcem je mestni svet pod vplivom cehov začel postavljati zahtevo, da morajo poročiti meščansko vdovo ali hčer, večkrat je bila izbira neveste omejena le na krog ceha, kateremu je prosilec po svojem rokodelstvu pripadal.³³ Pri meščanih, sprejetih v prvih dveh desetletjih 18. stoletja, se ponavljajo omembe, da so poročeni z meščanskimi hčerkami ali vdovami mojstrov.³⁴ Od začetka 16. stoletja do začetka 18. stoletja je torej ljubljanski mestni svet svoje stališče glede ženitve na novo sprejetih meščanov spremenil. Odločneje je uveljavil načelo, da morajo biti meščani poročeni, toda ko je prvotno — tako vsaj smemo soditi po formulaciji sklepov — pustil prosilcem svo-

²⁷ Rehm, n. o. m., str. 291.

²⁸ MALj., Cod. I/2-1527, fol. 12'; Cod. I/6-1547, fol. 37, 54 in 153; Cod. I/7-1548, fol. 5; Cod. I/9-1568, fol. 57; Cod. I/12-1575, fol. 64' sl.

²⁹ MALj., Cod. I/5-1544/45, fol. 90'.

³⁰ MALj., Cod. I/6-1547, fol. 37 in 54.

³¹ MALj., Cod. I/18-1601, fol. 68', 160 in 181.

³² MALj., Cod. I/30-1659, fol. 39.

³³ MALj., Cod. I/25-1635, fol. 271'; Cod. I/45-1677, fol. 46; Cod. I/48-1691, fol. 41; Cod. I/50-1695, fol. 41'.

³⁴ MALj., Cod. I/53, seja 14. februarja 1701; Cod. I/57-1711, fol. 66; Cod. I/58-1712, fol. 55 sl.; Cod. I/60-1714, fol. 36.

bodno izbiro nevest, je pozneje izbiro omejil na meščanske hčere in vdove sploh ali pa celo le iz prosilčevega cehovskega kroga. Ženitna svoboda novih meščanov je bila tako posredno delno omejena zato, da bi se zagotovile življenjske možnosti zlasti rokodelskim družinam. To je šlo vzporedno s prizadevanji za krepitev cehovskih vezi. Razen od prosilcev za podelitev meščanstva je mestni svet zahteval tudi od gostačev, da se poročijo, preden jih je sprejel pod svojo jurisdikcijo.³⁵ Pri ostalih slojih prebivalstva pod njegovo jurisdikcijo mestni svet verjetno ni posegal na področje sklepanja zakonske zveze, vsaj o tem nisem mogel ničesar zaslediti. Pri poseganju mesta v to območje, kot se izraža v sklepih mestnega sveta, ni šlo za omejevanje ženitne svobode, čeprav je imelo včasih posredno tudi to posledico, temveč je imelo predvsem namen, ugoditi cehovskim zahtevam tistega časa.

Od 17. stoletja naprej razpolagamo z novim virom, ki tudi daje nekaj vpogleda v takratno ženitno prakso. Ta vir so najstarejše ohranjene župnijske poročne knjige. Sicer so vpisi o porokah navadno zelo redkobesedni, povečini vsebujejo le imena ženina in neveste, duhovnika, ki jih je poročil, ter imena prič. Le izjemoma navajajo poklic ali družbeni položaj novoporočencev; v poročnih knjigah podeželskih župnij, ki sem jih imel v roki, nisem nikjer zasledil omembe kmetov ali njihovih sinov in hčera. Zanimivo pa je, da večkrat navajajo poklic pri poslih (hlapec, dekla) ali drugače označujejo, da sta poročenca v delovnem razmerju (in servitio). Pregledal sem prve poročne knjige štirih gorenjskih župnij, v Dobu, Cerkljah, Mengšu in Vodica.³⁶ V njih so vpisi porok med posli, hlapec (famulus, servus) se je oženil z deklo (ancilla, serva), navadno je navedeno tudi ime gospodarja, pri katerem sta poročenca služila. V mengeški poročni knjigi so poleg vpisov s takimi navedbami tudi vpisi, kjer je pri imenu ženina in neveste napisano »v službi pri... (in servitio apud...)«. V največ primerih, ki sem jih zasledil, je šlo za kmečke posle, ni manjkalo pa tudi porok poslov pri plemiških družinah. Včasih je le pri enem izmed poročencev označba, da je bil hlapec ali dekla, pri drugem, ki tedaj verjetno ni pripadal istemu družbenemu sloju, pa tega ni. V poročnih knjigah sem naletel tudi na vpise porok gostačev in gostačk, sloja, ki se je na podeželju preživljal največ z dninarstvom pri raznih kmetijskih delih. Posli in gostači so bili na takratni socialni lestvici eden poleg drugega, zato je razumljivo, da jih tudi v poročnih knjigah dobimo večkrat skupaj. Poroke poslov in gostačev so bile — upoštevajoč, da je v poročnih knjigah le redko naveden poklic ali družbeni položaj poročencev — tako pogoste, da jih vsaj za 17. stoletje ne moremo imeti za izjeme. To kaže, da porok »na roko«, kakor so imenovali poroke oseb brez premoženja, ki so se mogle preživljati le z delom svojih rok, niso omejevali v toliki meri, kot se splošno sodi. Najstarejše poročne knjige stolne župnije v Ljubljani, ki bi nam mogle dati vpogled v mestne razmere na tem področju, se glede vpisov družbenega položaja ali poklica

³⁵ MALj., Cod. I/26 — 1636, fol. 54'.

³⁶ Škofijski arhiv v Ljubljani, poročne knjige župnije Dob I-1652—1681, Cerklje I-1630—1655, Mengeš I-1669—1702, Vodice I-1638—1685.

poročencev ne razlikujejo dosti od poročnih knjig podeželskih župnij. Pri večini poročencev ni o tem nobene navedbe.³⁷ Za neveste je sicer večkrat navedeno, da so bile deklet (ancilla, famula, in servitio), pri ženinih pa nisem našel označb, po katerih bi ga morali uvrstiti med posle. V mestu so med hišnimi posli močno prevladovala ženska, moških poslov je bilo znatno manj, zato je seveda tudi manjša možnost, da bi v poročnih knjigah naleteli nanje. Čeprav se moški med ženini ne omenjajo in se je torej morda le malokateri poročil, smemo vendar po številnejših omembah deklet in služkinj med nevestami sklepati na dokaj pogoste poroke tudi pri nižjih družbenih slojih.

IV.

Svoboda ženitve in pomanjkanje predpisov, ki bi jo omejevali, je bila popolnoma v duhu merkantilistične politike. Eno izmed sredstev te politike je bilo povečanje obrtne in industrijske proizvodnje, za to pa je bilo potrebno več delovne sile. Naloga države je bila, da skrbi za naraščanje prebivalstva, seveda ne le iz gospodarskih, temveč tudi iz političnih razlogov, država je za svojo politiko potrebovala več vojakov. Zato je pospeševala rast prebivalstva, olajševala je sklepanje zakonov, dovoljevala davčne ugodnosti družinam z velikim številom otrok, omiljevala predpise glede izvenzakonskih rojstev, podpirala najdenišnice, prepovedovala izseljevanje, zlasti obrtnikov in kvalificiranih delavcev, pospeševala pa doseljevanje in uporabljala v ta namen še druge ukrepe.³⁸ Naraščajočemu prebivalstvu niso bile povsod zagotovljene zadostne življenjske možnosti, ponekod je narasel delež ubožnejših slojev. Nastanek in razvoj velikih obrtnih obratov, manufaktur, je imel za posledico nastanek in razvoj proletariata. Precejšnje je bilo število tistih, katerih preživljanje je postalo odvisno od dobrotelnosti.

Ko je država spoznala, da revščina narašča, je skušala tak razvoj zavreti. Ker se ji je zdelo, da sklepanje zakonov med osebami, glede katerih ni gotovo, če se bodo mogle pošteno preživljati, pospešuje povečanje števila beračev, je vlada leta 1716 v sporazumu s pristojnim škofom na Gornjem Avstrijskem predlagala uvedbo ženitne prepovedi za take osebe. Župniki naj bi dobili navodila, da ne smejo poročiti tistih, ki ne bi predložili potrdil svojih zemljiških gosposk ali občin, da imajo zadosten zaslužek za pošteno preživljanje. Če pa bi bile poročene na podlagi potrdila osebe brez življenjskih sredstev, bi zanje in njihove otroke morala skrbeti zemljiška gospostva ali občine, ki so potrdilo izdale. Leta 1727 je vlada tako ženitno prepoved predlagala tudi za Dolno Avstrijo, vendar kljub ponovnim prizadevanjem tedaj do uvedbe ni prišlo.³⁹

³⁷ Arhiv stolne župnije v Ljubljani, poročne knjige 1, 2 in 3 (1605—1682).

³⁸ Dr. Ludwig Elster, *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik*. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Vierte, gänzlich umgearbeitete Auflage. Zweiter Band. Jena 1924. Str. 742 sl.

³⁹ Sammlung oesterreichischer Gesetze und Ordnungen. Supplementum Codicis Austriaci. Pars II. Wien 1752. Str. 446, 506 sl. in 777.

Leta 1730 je osrednja vlada obvestila kranjsko deželno vlado o njenih prizadevanjih glede uvedbe ženitne prepovedi za berače. Njihovo število — tako je trdila — narašča v vseh notranjeavstrijskih deželah, ker duhovščina poroči vse revne ljudi. To vprašanje je mogoče rešiti sporazumno z duhovščino. Sekovski škof je že izjavil, da glede njemu podložnih župnij nima pomislekov zoper dogovor z zemljiškimi gospodstvi. Na isti način naj bi se to uredilo z drugimi ordinariji, kar naj se čimprej zgodi. Potem bi se uvedli enotni predpisi za Notranjo Avstrijo na način, kot veljajo v Zgornji Avstriji in kot jih nameravajo uvesti v Dolnji Avstriji.⁴⁰ Istočasno je vladar pozval ljubljanskega škofa, da pove svoje mnenje glede prepovedi ženitev ubožnih ljudi, ki so združene s škodljivimi posledicami. Škof je odgovoril po posvetovanju z deželnim glavarjem. Izrekel se je zoper brezpogojno ženitno prepoved za osebe brez premoženja. Zdravim in pridnim gostačem, od katerih bi po vsej verjetnosti in po natančnih poizvedbah pričakovali, da se bodo mogli preživljati z delom svojih rok, naj bi bil zakon dovoljen. Tistim osebam pa, ki se potepajo od kraja do kraja, naj se ne le ženitev zabrani, temveč naj jih deželska sodišča tudi odpravijo v njihove rojstne kraje.⁴¹ Do uveljavitve predlaganih predpisov na Kranjskem ni prišlo, saj iz ohranjenih spisov tega ni bilo mogoče ugotoviti. Centralna vlada pa se je še naprej ukvarjala s preganjanjem beračev. Leta 1746 so bili izdani predpisi, da bi se malopridni in brezposelni (*liederliche und müssige Leute*) na Dunaju odpravili. Zato je bilo nad takimi osebami uvedeno posebno nadzorstvo. Med predpisi je bila tudi določba, da se omejijo ženitve oseb brez zaposlitve in brez sredstev. Dovoljenje za poroko bi se osebam brez premoženja izdalo le proti predložitvi dokazov, da so zaposlene ali pa da imajo sredstva za pošteno preživljanje. Te predpise, katerih izvajanje ni prineslo pričakovanih rezultatov, so pozneje dopolnjevali. Izkazalo se je, da lokalne oblasti pri izdajanju ženitnih dovoljenj niso dovolj skrbno preverjale gmotnih in zaposlitvenih razmer zakonskih kandidatov. Zato so bila za ta postopek izdana podrobnejša in strožja navodila.⁴² Splošno ženitno prepoved za berače je menda vseboval patent od 9. decembra 1749, njegove vsebine ni bilo mogoče dognati.⁴³ Dvorni dekret od 3. marca 1766 pa je naročal, naj se odvrčajo od ženitve in naj se ne poročijo stare osebe in osebe s telesnimi hibami, ki se ne morejo preživljati, tem-

⁴⁰ AS, Vicedomski arhiv, fasc. I-97, Lit. G Num. III/14.

⁴¹ KapALj., fasc. 16, št. 36. — Ta spis je zanimiv primer »ekspeditivnosti«
tedanjega uradnega poslovanja. Škof je bil pozvan septembra 1730, da sporoči
svoje mnenje, odgovoril je — tako je zatrjeval v svojem pismu leta 1738 —
konec aprila 1731. Dunajska vlada je šele marca 1736 urgirala rešitev, češ da
še nima odgovora. Te urgence pa škof ni prejel in končni odgovor je bil poslan
na drugo urgenco konec junija 1738.

⁴² Supplementum Codicis Austriaci. Fünfter Theil. Wien 1777. Str. 229 sl.,
469 in 840. — Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740
bis 1780. Erster Band. Wien 1786. Str. 32 sl.

⁴³ AS, Patenten-Buch Annis 1747, 1748, 1749. — V indeksu je omenjen
patent od 9. decembra 1749 o prepovedi ženitve beračev, toda patenta, ki naj
bi bil na drugem mestu, nisem našel.

več živijo od miloščine ali pa so v ubožni oskrbi.⁴⁴ Izdajanje posebnih predpisov za omejevanje ali preprečevanje ženitev revnih ljudi kaže, da se je ženitna svoboda na splošno uveljavila. Če bi bilo sklepanje zakonov podložnikov še vedno odvisno od dovoljenj zemljiških gospodov, potem bi bili odveč predpisi, ki naj bi uvedli ženitna dovoljenja.

Glede ostalih kategorij prebivalstva se je država na podlagi merkantilističnih načel zavzemala za popolno ženitno svobodo. Zato je hotela odstraniti ovire, ki so jih predsodki in razvade postavljale pri zaposlovanju rokodelcev in ki so mogle neugodno vplivati na dvig proizvodnje. Rokodelski red iz leta 1732 je urejeval to vprašanje za rokodelske mojstre in pomočnike. Ponekod niso nikomur, ki je bil že poročen, dopustili, da bi postal mojster, drugje pa neporočen pomočnik, če je postal mojster, ni smel rokodelstva opravljati in imeti delavnice, dokler se ni poročil v svojem cehovskem krogu. Take zlorabe je rokodelski red hotel odpraviti.⁴⁵ Vendar mu to ni v celoti uspelo, zakoreninjene razvade v cehovskem rokodelstvu se niso dale lahko iztrebiti. Še desetletja pozneje samski pomočniki mnogokrat niso hoteli delati skupaj s poročenimi, dasi je že policijski red dvesto let pred rokodelskim redom tako razvado prepovedoval in je prepoved ponavljal tudi rokodelski red. Leta 1770 je bil ponovno izdan patent, ki je določal, da ne sme biti v tovarnah, manufakturah, obrtih in rokodelstvih nobene razlike med poročenim in samskim pomočnikom. Če bi se ceh branil dati delo poročenemu pomočniku, mu je treba brez pomislekov dovoliti, da opravlja obrt na svojo roko in ga mora oblast pri tem zaščititi. Samski pomočniki, ki ne bi hoteli delati skupaj s poročenimi oziroma bi tiste, ki bi to storili, od tega odvrčali ali jih zmerjali, morajo biti kaznovani. Glede na okoliščine je bila možna kazen zavora, ječe ali pa prisilnega dela pri gradnji trdnjav.⁴⁶

Jasno je izražal merkantilistično populacijsko politiko dvorni reskript od 17. februarja 1753, ki je napravil korak naprej za odpravo še obstoječih ženitnih omejitev pri podložnikih. Reskript je naročal zemljiškim gospostvom, naj radovoljno dajejo podložnikom ženitna dovoljenja in naj sklepanja zakonov ne ovirajo, temveč pospešujejo. Za izboljšanje življenjskih možnosti novoporočencev naj jim razdeljujejo zemljišča, zlasti tista, ki so jih nakupila. Obnovijo naj postopoma tudi nekdanje datjave v predivu, da bodo podložniki spodbujeni k pridelovanju lana ter prediva in bodo tako pospeševali platnarstvo. Pri tem morejo zaposliti otroke, ki za težka dela niso sposobni. V tej in drugih gospodarskih pa-

⁴⁴ Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Fünfter Band. Wien 1786. Str. 27.

⁴⁵ Sammlung oesterreichischer Gesetze und Ordnungen... vom Jahre 1721 bis auf... Tod-Fall... Caroli VI. Wien 1752. Supplementum Codicis Austriaci Pars II. Str. 765.

⁴⁶ Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 (gl. op. 44). Sechster Band. Wien 1786. Str. 275.

nogah bi večje število prebivalstva našlo potrebne življenjske možnosti.⁴⁷ Splošno ženitno svobodo je podložnikom prinesel dvorni dekret od 4. julija 1765. Ukinil je v avstrijskih deželah vse še obstoječe omejitve pri ženitvah podložnikov, do tedaj običajna ženitna dovoljenja niso bila več potrebna. Zemljiška gospodstva naj bi skrbela, da bi podložniki, ki se sicer ne bi mogli preživljati, dobili zaslužek s predilstvom ali v tovarnah in manufakturah ter se tako odvrčali od postopanja in beračenja. Poleg že razširjenega platnarstva sta na Kranjskem za zaposlitev prebivalstva prišla v poštev pletilstvo nogavic in suknarna v Ljubljani.⁴⁸ Analogni predpisi, izdani za Dolno Avstrijo na podlagi istega dvornega dekreta, so ukinitve ženitnih dovoljenj utemeljili z nekaterimi razlogi. Na podeželju se je že čutilo nazadovanje prebivalstva, slišale so se tožbe o pomanjkanju vojaških rekrutov. Podložniki v tej deželi tudi niso bili nevoljniki (Leibeigene) zemljiških gospodov. Prejšnje ženitne omejitve so hotele preprečiti naraščanje števila beračev. Taki ukrepi niso bili več potrebni, ker je bilo mogoče odpomoči na način, ki za populacijo ni škodljiv. Tovarne in manufakture so dale nove življenjske možnosti in možnost zaslužka. Zato je cesarica Marija Terezija odločila, da ženitna dovoljenja pri svobodno rojenih (freygebohrnen) osebah niso več potrebna. Zemljiškim gospodom pa je bil dan nasvet, naj skrbijo, da podložniki dobijo zaslužek izven kmetijstva.⁴⁹

Ovire, ki so jih zemljiška gospodstva postavljala ženitvam podložnikov, so bile ponekod razen v ženitnih dovoljenjih tudi v pristojbinah za ta dovoljenja. Država se je zavzela za njihovo ureditev. Kot navaja Mell, je bila štajerska deželna vlada pozvana, naj poroča, kakšne ženitne pristojbine so bile v deželi običajne in naj napravi tarifo, po kateri bi se pristojbine odmerjale glede na podložnikovo premoženje. Deželni stanovi so bili zoper uvedbo tarife, češ zemljiški gospodje izdajajo ženitna dovoljenja povečini brezplačno podložnikom, ki se težje preživljajo. Nekatera gospodstva sicer pobirajo pristojbine, toda v višini, ki podložnikov ne more bremeniti, nekatera pa pustijo pisarniške pristojbine za ženitna dovoljenja svojim upraviteljem kot del njihove plače. Deželni stanovi so trdili, da so pristojbine bile ob davčni rektifikaciji upoštewane med dohodki dominijev, tudi iz tega razloga so bili zoper njihovo ukinitve.⁵⁰ Okrožna glavarstva so o višini ženitnih pristojbin drugače poročala. Pisarniška pristojbina je znašala sicer le 15 krajcarjev, toda dejanska ženitna pristojbina je v judenburškem okrožju bila od 3 do 5 goldinarjev, v mariborskem okrožju so pa zemljiški gospodje zahtevali kot pristojbino 3 % vrednosti skupnega premoženja obeh poročencev. V tej zvezi je bilo obravnavano vprašanje pristojbin za ženitne pogodbe, ki so jih zemljiška gospodstva sestavljala svojim podložnikom. Tudi glede teh so štajerski deželni stanovi odklanjali vsako spremembo. Po dvornem dekretu 5. maja

⁴⁷ Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, ... Zweiter Band. Wien 1786. No. 247. Str. 31.

⁴⁸ MALj., Reg. I, fasc. 49, fol. 124 a sl. — Mell, n. o. m., str. 66 sl.

⁴⁹ Supplementum Codicis Austriaci. Sechster Theil. Wien 1777. Str. 739.

⁵⁰ Mell, n. o. m., str. 73.

1764 je ženitna pristojbina smela znašati največ 3 goldinarje. Zemljiškim gospodvom, ki bi dokazala, da so ob davčni rektifikaciji prejemale višje pristojbine, bi bil dovoljen odpis dominikalne kontribucije. Gospodstva te določbe niso povsod upoštevala, dvorni dekret je 1775 moral groziti s kaznijo gospodvom in njihovim uradnikom, ki bi zahtevali neupravičene ženitne pristojbine.⁵¹ Do tarife pisarniških pristojbin in ureditve visokih ženitnih taks po koroškem in češkem vzorcu na Štajerskem ni prišlo.⁵²

Za Kranjsko ni bilo mogoče dognati, da bi morali podložniki za ženitev imeti dovoljenja svojih zemljiških gospodov. Tako tudi nisem mogel ugotoviti obstoja ženitnih pristojbin. V ta namen sem pregledal rektifikacijske dominikalne akte nekaterih pomembnejših zemljiških gospodov iz raznih krajev dežele. Toda ženitne pristojbine se nikjer ne omenjajo kot obveznosti podložnikov, ki so jih gospodstva napovedala za davčno rektifikacijo. Med raznimi pristojbinami, katere so pobirala, je ponekod postavka »pristojbine za pisma« (Brief-gelder, Brief-Taxen, Verbrüffungs-Taxen). Iz pojasnil k tej postavki se vidi, da je šlo pri tem tudi za pristojbine od ženitnih pisem, ki so jih podložniki dali zapisati v uradih gospodstvih. Zdi se, da dohodki iz teh pristojbin niso bili posebno pomembni, saj so jih gospodstva s stotinami podložnikov izkazovala komaj nekaj desetih goldinarjev. Pristojbine za ženitna pisma so bila pri raznih gospodstvih različna in tudi postopek pobiranja se je razlikoval. Pri kočevskem gospodstvu je taksa za zapis ženitnega pisma znašala 18 krajcarjev, dobil jo je uradnik. Pri smledniškem gospodstvu je bila 1 krajcar od vsakega goldinarja vrednosti dote, ki jo je nevesta prinesla. Taka pristojbina je bila ugotovljena s sodbo leta 1688. Pozneje je gospodstvo začelo zahtevati od vsakega pisma še posebno takso za pečatenje v višini 4 goldinarjev. Podložniki so leta 1729 dosegli s tožbo, da je pristojbina ostala na višini, določeni s prejšnjo sodbo.⁵³ Brez dvoma bi v rektifikacijskih dominikalnih spisih našli podobne podatke o pristojbinah za ženitna dovoljenja, če bi gospodstva taka dovoljenja izdajala in za nje pobirala posebne pristojbine.

Čeprav je Marija Terezija leta 1765 ukinila obstoječe ženitne omejitve podložnikov, je to vprašanje prišlo ponovno na dnevni red pod vladjo Jožefa II. V patente o odpravi nevoljništva, izdane za posamezne dežele, je prišla določba, da se smejo podložniki prosto ženiti. Patent za Kranjsko je določal, naj v tej deželi, kjer je bila ženitev dovoljena brez vsakih zadržkov, ostane pri tedanjem stanju.⁵⁴ Patent za Štajersko, ki je veljal tudi za Koroško, je imel v tej točki drugačno besedilo. Določal je, da se sme vsak podložnik poročiti, le da to prej naznani svoji gosposki.⁵⁵ Razlika je bila utemeljena v razlikah stanja ženitne svobode. Ko je

⁵¹ Mell, n. o. m., str. 78 sl.

⁵² Mell, n. o. m., str. 220.

⁵³ AS, Rektifikacijski dominikalni akti, Dolenjsko, št. 135, grofija Kočevje, spis št. 11; Gorenjsko, št. 240, gospodstvo Smlednik, spis št. 21.

⁵⁴ Dr. Janko Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem. Zbornik znanstvenih razprav. IX. letnik 1932-1933. Ljubljana 1933, str. 194 in 204.

⁵⁵ Mell, n. o. m., str. 173 sl. — Fresacher, n. o. m., str. 142 sl.

kranjski stanovski odbor prejel v izjavo češki patent o odpravi podložništva, ki je tudi določal, da se podložniki smejo poročiti, le da prej gosposki naznanijo, je ugotovil, da na Kranjskem niti moški niti ženske niso bili nikdar ovirani, da se poročijo. K tej trditvi je Polec pripomnil, da bi jo bilo treba še preiskati glede na njeno resničnost v tej splošnosti, kot je bila izrečena.⁵⁶ Po tem, kar sem mogel dognati glede ženitne svobode na Kranjskem, mislim, da je trditev stanovskega odbora za dobo od 16. stoletja dalje v splošnem ustrezala dejanskim razmeram. Drugače kot kranjski je štajerski stanovski odbor k vprašanju ženitne svobode izjavil, da pred mnogimi leti ženitev ni bila dovoljena vsem podložnikom, temveč le tistim, ki so dokazali, da bodo mogli svojo bodočo družino preživljati ali z zemljiško posestjo ali z zadostnim ročnim delom. Tako so hoteli zavreti naraščanje števila brezposelnih postopačev in beračev. Vendar je bila ta praksa že popolnoma opuščena in ima vsak podložnik glede ženitve popolno svobodo.⁵⁷ Ženitne omejitve, ki jih je omenjal štajerski stanovski odbor, so mogle biti le tiste, ki so bile uvedene na podlagi posebnih zakonov v prvih desetletjih 18. stoletja in so se nanašale na berače, ne pa splošne omejitve, ki bi izvirale iz podložniškega razmerja. Izjavo stanovskega odbora pa je težko uskladiti s prakso pobiranja znatnih ženitnih pristojbin, kot nam je znana po Mellovih ugotovitvah.

V zvezi s prizadevanji za rast prebivalstva so bili predpisi, ki so olajševali sklepanje zakonov vojakom. Dvorna odločba od 27. decembra 1766, ki je priporočala pospeševanje ženitev vojakov s podložnimi ženskami, se je izrecno sklicevala na populacijske razloge. Take poroke naj bi olajšali in jih podpirali.⁵⁸ Dvorni dekret od 14. oktobra 1775 je to ženitno svobodo vojakov nekoliko pristrigel. Poroka je bila dovoljena proti predhodnemu naznanilu le, če je žena imela v kraju, kjer je bil mož nastanjen, ali v njegovi bližini zagotovljenega toliko zaslužka ali toliko premoženja, da bi dnevni dohodek znašal 5 krajcarjev.⁵⁹ Najslabše je bilo z ženitno svobodo poslov. Po kranjskem poselskem redu iz leta 1769 ženitev ni bila razlog, da bi posel predčasno odpovedal službo. Poročiti se ni smel prej, preden ni potekel čas, za katerega je bilo službeno razmerje sklenjeno. Le če je preskrbel namesto sebe drugega posla in je bil gospodar z njim zadovoljen ali pa se je drugače dogovoril, kar pa je moral dokazati s potrdilom, je smel skleniti zakon.⁶⁰ Poselski red od 29. septembra 1787 je bil že svobodoljubnejši, posel, ki se je nameraval poročiti, je mogel delovno razmerje odpovedati pred potekom dobe, za katero je bil najet.⁶¹

⁵⁶ Polec, n. o. m., str. 194.

⁵⁷ Mell, n. o. m., str. 176.

⁵⁸ AS, Deželno glavarstvo, Publ. pol. Lit. S Num. 7.

⁵⁹ Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, ... Siebenter Band. Wien 1786. Str. 365.

⁶⁰ AS, Stanovski arhiv, fasc. 394, Dienstbotenordnung, Ljubljana 11. avgusta 1769. — Koroški poselski red od 17. maja 1756 je za primer predvidene poroke poslu dopuščal odpoved službe pred potekom roka pod pogojem, da preskrbi drugo sposobno osebo namesto sebe.

⁶¹ AS, GrA XV, Krumperk 5, Normalia III/8.

Zakonodaja 18. stoletja je odpravila vse ženitne omejitve, ki so izvirale iz podložniškega razmerja. Bilo je sicer še nekaj poskusov, da bi omejevali poroke oseb, navezanih le na zaslužek svojih rok, zlasti pa oseb z nestalnim zaslužkom in prebivališčem, ki so jih takrat na splošno označevali kot postopače in berače. Zdi se, da so povod za take omejitve dajale razmere v mestih, zlasti na Dunaju. Vendar prepovedi ženitev pri omenjeni kategoriji prebivalstva niso dosledno in povsod uveljavili, ponavljanje prepovedi v krajših ali daljših časovnih presledkih kaže, da tudi niso kaj prida zalegle. Odprava ženitnih omejitev za podložno podeželsko prebivalstvo je bila eden izmed mnogih ukrepov, ki naj bi spremenili podložniško razmerje v skladu s prizadevanji za razširitev osebne in gospodarske svobode. Zakonito priznanje ženitne svobode na Kranjskem je pravzaprav le potrdilo že doseženo stanje, na Štajerskem, kjer so se ohranile nekatere omejitve, pa tudi na Koroškem, je bil verjetno praktični pomen večji.

V.

V začetku 19. stoletja so v populacijski politiki prišli do vpliva Malthusovi nauki. Pomisleki zoper nekontrolirano rast prebivalstva so vzbudili preventivne ukrepe, ki naj bi jo zavirali. Med temi je bila omejitev sklepanja zakonov gmotno šibkih slojev, imela je namen preprečiti narščanje števila revežev. Ponekod so zakoniti predpisi zopet uvedli za nekatere kategorije prebivalstva ženitna dovoljenja, drugje so jih na lastno pobudo uvedle nekatere okrajne gosposke, ki so si kot splošne politične in policijske oblasti prisvajale tudi to nalogo.

Na področju ljubljanskega gubernija, ki je obsegal Kranjsko in Koroško, v vprašanju ženitne svobode ni bilo enotnosti. Ne le posamezna okrožna glavarstva, temveč celo posamezne okrajne gosposke so to vprašanje različno obravnavale. Zato je leta 1822 gubernij naročil okrožnim glavarstvom, naj zasljišo pomembnejše okrajne gosposke in naj poročajo, ali so bile pred letom 1809 na njihovem področju v navadi ženitne zglasnice (naznanila, Meldzettel) ali pa dovoljenja tudi pri osebah, ki niso bile podvržene vojaški obveznosti, kakšni so bili v tem pogledu predpisi oziroma navade. Gubernij je hotel tudi vedeti, kako vplivajo tam, kjer ženitnih zglasnic ni, na sklepanje zakonov pri osebah brez premoženja ali pri »nemarni sodrgi« (liederliches Gesindel), kakor so nemaniče takrat radi označevali. Končno ga je zanimalo, kako zve okrajna gosposka za spremembe v družinskih razmerah.

Poročila, ki jih je gubernij prejel, kažejo, kako različna je bila praksa v raznih okoliših gubernijskega področja. Ljubljanska kresija je odgovorila, da pred 1809 ni bilo posebnih predpisov glede ženitnih zglasnic ali dovoljenj, le osebe podvržene vojaški dolžnosti so se morale ravnati po konskripcijskem patentu iz leta 1804. Ne glede na to so tu in tam krajevne gosposke izstavljale ženitne zglasnice, glavni namen pri tem je bilo pobiranje pristojbin. Po določbah občega državlanskega zakonika iz leta 1811 so morali mladoletni, ako niso imeli več očeta, za ženitev dobiti dovoljenje. Razen mladoletnih in vojaščini podvrženih ni nihče

bil dolžan predložiti uradna ženitna dovoljenja. Če so ponekod duhovniki za sklenitev zakona zahtevali uradna dovoljenja, niso tega storili na osnovi kakšnih predpisov, temveč na lastno pobudo. Od leta 1813 dalje zemljiška gospostva sploh niso zvedela za sklenjene zakone, okrajne gosposke pa so zvedele za nje le tedaj, če se je duhovnik, pred katerim naj bi se zakon sklenil, bal kakih zadržkov. Zato tudi ni mogoče prepričati porok oseb, ki niso sposobne, da bi vzdrževale družine. Na področju novomeške kresije so bila pred 1809 ženitna dovoljenja ali zglasnice varstvenih (vormundschaftliche) in političnih oblasti na splošno v navadi le pri mladoletnih, bebcih, zelo revnih ali nemarnih, torej v primerih, ko že po zakonu ali pa iz policijskih ozirov sklenitev zakona ni bila dopustna. Po avstrijski reokupaciji je bila uvedena praksa, da se mora vsak ženin, naj je podvržen vojaški dolžnosti ali pa ne, izkazati z dovoljenjem okrajne gosposke. Do tega ukrepa je prišlo, ker je okrajnim gosposkam zaupana tako policijska kot politična oblast v najširšem smislu. Zato morajo poznati značaj vseh prebivalcev okraja in njihove družinske razmere. Okrajne gosposke so tudi najbolj sposobne, da presodijo, ali niso morda pri osebah, ki se hočejo poročiti, kakšni politični zakonski zadržki, ki jih določa obči državljanski zakonik. Duhovščini morajo biti ženitne zglasnice dobrodošle, zagotavljajo jim legaliteto nameravanih zakonov in jih razbremenjujejo odgovornosti. V postojnskem okrožju je bila po izjavah okrajnih gosposk menda še pred 1809 navada, da so gosposke za sklenitev zakona podeljevale ženitne zglasnice ali dovoljenja tudi osebam, ki niso bile podvržene vojaški dolžnosti. Tega pravila so se držale tudi po reokupaciji dežele. Če se je pa kdo poročil brez ženitne zglasnice, torej brez vednosti krajevne gosposke, je ta zvedela za sklenjeni zakon iz prijave hišnega lastnika, ki je moral, v skladu s konskripcijskimi predpisi, naznaniti vse družinske spremembe hišnih stanovalcev. Beljaška kresija je poročala, da je bila pred 1809 za vsako poroko potrebna ženitna zglasnica ali dovoljenje. Pomanjkanje potrebnega dohodka je po občem državljanem zakoniku upravičen razlog, da se dovoljenje ne izda, ravno tako tudi vojaške obveznosti. Čeprav je navada izdajanja ženitnih zglasnic in dovoljenj v zakonu utemeljena, je kresija zagovarjala obnovitev predpisov, da se nihče ne sme poročiti brez dovoljenja okrajne gosposke. Gubernij je glede na poročilo beljaške kresije zahteval še od finančnega urada v Celovcu pojasnilo, ali je navada izdajanja ženitnih dovoljenj osnovana v zakonih in ali je še upravičena ob občem državljanem zakoniku oziroma ali je že izgubila veljavo. Finančni urad je izvajal ženitna dovoljenja, ki so jih na po-deželju zemljiška gospostva izdajala podložnikom, iz omejene osebne svobode podložnega prebivalstva (Leibeigenschaft). Po jožefinskem patentu o odpravi nevoljništva za Koroško ima vsak podložnik pravico, da se poroči le proti predhodnemu naznanilu in ženitni zglasnici, ki mu jo zemljiška gosposka brezplačno izda. Tako je stara navada ženitnih dovoljenj, katero je patent o odpravi nevoljništva obdržal, v nemških deželah ostala še naprej. Komorna prokuratura v Ljubljani, ki je morala odgovoriti na ista vprašanja, je prišla do zaključka, da poročilo ljub-

ljanske kresije ni v skladu z izjavami nekaterih okrajnih gosposk ter da si tudi te izjave med seboj nasprotujejo. Nekatero okrajno gosposko ljubljanskega okrožja so trdile, da ženitne zglasnice pred 1809 niso bile v navadi niti za osebe, podvržene vojaški dolžnosti, ter so jih uvedli šele po reokupaciji na podlagi konskripcijskih predpisov. Drugje pa so izjavljali, da so pred 1809 izdajali ženitna dovoljenja in je pri tej praksi ostalo glede vojaških zavezancev in oseb brez premoženja in zaslužka, nesposobnih vzdrževati družine, katerim so odklanjali ženitno dovoljenje analogno predpisom občega državlanskega zakonika za mladoletne. Po členu 53 omenjenega zakonika so bila varstvena sodišča upravičena, odreči mladoletnim privoljenje za sklenitev zakona zaradi pomanjkanja potrebnih dohodkov, zaradi dokazanega ali splošno znanega slabega obnašanja ter zaradi nalezljive bolezni ali namenu zakona nasprotnih hib tistega, s komur se hoče zakon skleniti. Okrajna gosposka Fužine pa je trdila, da ni bilo zakona ne pred 1809, ne po reokupaciji, ki bi za polnoletne osebe predpisoval ženitna dovoljenja.⁶²

Kakor je bila v raznih upravnih okoliših praksa glede ženitnih dovoljenj različna, tako so upravne oblasti več ali manj soglašale v želji, naj bi se to vprašanje enotno uredilo z novimi predpisi, ki bi dali pravno osnovo za omejevanje porok oseb brez premoženja in stalnega zaslužka. Komorna prokuratura v Ljubljani in finančni urad v Celovcu sta opozorila v tej zvezi na dekret dvorne pisarne od 26. januarja 1815, ki je urejeval izdajanje ženitnih dovoljenj na Dunaju. Dekret je bil značilen po tem, da je navajal kategorije državljanov, kateri za sklenitev zakona niso potrebovali dovoljenja politične oblasti, ne pa tistih, ki so tako dovoljenje morali imeti. Ženitna dovoljenja niso bila potrebna za: 1. plemstvo, 2. vse deželnoknežje, stanovske, mestne uradnike in uradnike gospostev, 3. doktorje, magistre, profesorje in učitelje javnih šol in vzgojnih zavodov, 4. advokate in agente, 5. vse meščane, 6. vse hišne in zemljiške posestnike in 7. vse osebe z mojstrsko ali tovarniško pravico. Vse druge osebe, ki niso uvrščene v navedenih kategorijah, so morale pred sklenitvijo zakona zaprositi za ženitno dovoljenje, brez katerega se niso smele poročiti. Namen tega dekreta so bile ženitne omejitve za nižje družbene sloje. Po instrukcijah, danih v zvezi z dekretom, bi dninarji, rokodelski pomočniki in posli dobili ženitna dovoljenja le, če bi se izkazali z zaposlitvijo in zaslužkom, ki bi po sodbi oblasti glede na vsakokratne razmere zadostoval, čeprav le za skromno preživljanje družine. Glede drugih prosilcev bi bilo treba dognati, če so za delo sposobni in delavni, dovoljenje bi se odreklo osebam, ki živijo od beračenja in miloščine, pohablencem in hiralcem. Znanim delomrznežem se dovoljenje ne bi dalo, toda ne bi se brezpogojno odreklo; opozorili naj bi se, da ga bodo dobili, če se bodo poboljšali.⁶³

⁶² AS, Gubernijski arhiv, fasc. 48 (1827-8), konv. 4, št. 10.693, 10.958.

⁶³ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1827-8), konv. 4, št. 504. — Sammlung der sämtlichen politischen und Justiz-Gesetze, welche unter der Regierung Sr. Majestät Kaisers Franz des I. in den sämtlichen k. k. Erblanden erlassen worden sind.

Ko je imel zbrano gradivo okrajnih gosposk, kresij in finančnih uradov, je gubernij predložil svoje poročilo združeni dvorni pisarni obenem s predlogom, kako naj bi se za njegovo področje uredilo vprašanje ženitnih dovoljenj. V poročilu je priznal, da ni zakonitih predpisov, po katerih bi okrajne gosposke, bodisi splošno, bodisi za posamezne kategorije prebivalstva, morale izdajati ženitna dovoljenja. Ker so okrajne gosposke za ženitne zglasnice oziroma dovoljenja zahtevale različne pristojbine, dasi je sodilo njihovo izdajanje med upravne posle, ki so v javno korist in morajo biti zato brezplačni, je pobiranje pristojbin ukinil. Gubernij je dvorni pisarni priporočal, naj bi se ženitna dovoljenja v omejenem obsegu obdržala. Ta svoj predlog je utemeljeval s potrebo, da se omejijo zakoni oseb brez zadostnih sredstev za preživljanje, nemarne sodrge, postopačev in za delo nesposobnih, katerih otroci bi bili v breme občin. Namenu nasprotujoče zakonske zveze bi se vsaj otežkočile. Ženitne zglasnice bodo tudi dale gotovost duhovniku, da ne bo poročil dezerterja ter konskripciji ali novačenju podvržene osebe. Po analogiji za Dunaj veljavnih predpisov naj bi se določile kategorije oseb, ki za poroko ne potrebujejo dovoljenja. K že navedenim sedmim kategorijam naj bi se dodala še tri in sicer nastanjeni kmetje in kajžarji, osebe, ki opravljajo dovoljeno in obdavčeno obrt in so v posesti nepremičnin, ter tisti, ki so že bili poročeni in so pokazali sposobnost, da kaj zaslužijo. Druge kategorije gostačev, rokodelskih pomočnikov, poslov, nenastanjenih dninarjev, brezposelnih ali postopačev pa naj bi bile dolžne za sklenitev zakona predložiti ženitno dovoljenje ali zglasnico, ki bi jih okrajne gosposke brezplačno izdajale. Zoper odklonitev bi prizadeti imeli pravico pritožbe. Bilo bi pa umestno v predpisih točneje določiti tiste primere, v katerih bi bile okrajne gosposke upravičene zavrniti izdajo ženitnih zglasnic iz npravstvenih ali zdravstvenih razlogov, zaradi delovne nezmožnosti ter v zvezi z izvrševanjem policijskega nadzorstva.⁶⁴

Dvorna pisarna se z gubernijskim poročilom ni zadovoljila, dasi je vseboval tudi predlog, kako naj bi se uredilo vprašanje ženitnih dovoljenj. Konec leta 1826 je sporočila guberniju vladarjevo odločitev: pozove naj kresije, da odgovorijo, ali zadostuje dotedanji postopek za ženitna dovoljenja oziroma ali bi bilo potrebno izdati posebne predpise in ali naj bi se v tem primeru uporabili z morebitnimi spremembami na Dunaju veljavni predpisi. Kresije so o tem že v prvih poročilih leta 1822 več ali manj povedale svoje mnenje, četudi jim tedaj taka vprašanja niso bila postavljena. Odgovori kresij so ostali v glavnem isti. Obstoječi predpisi niso zadostovali, da bi se preprečili ali vsaj omejili zakoni, zoper katere govorijo politični, moralni ali policijski razlogi. Po mnenju ljubljanske kresije bi bilo treba omejiti zakone notorično nemoralnih, oseb brez vsake izomike (Ausbildung) in za zaslužek popolnoma nesposobnih. V ta namen naj bi se za glavna deželna mesta uporabili z manjšimi

Herausgegeben von Wilhelm Gerhard Goutta. Zehnter Band. Gesetze vom 1. Jänner bis letztem December 1815. Wien 1817. Str. 51.

⁶⁴ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1825-6), konv. 3.

spremembami dunajski predpisi. Za podeželje naj bi se določilo, da b. bile upravne oblasti upravičene zakonskim kandidatom odreči ali pa zavleči izdajo ženitnega dovoljenja pri tistih okoliščinah, pri katerih smejo varuhi in sodišča ali varstvene oblasti po členu 53 občega državlanskega zakonika mladoletnim prepovedati sklenitev zakona. Novomeška kresija je priporočala, naj za mesta in podeželja v Iliriji veljajo načela, vsebovana v dekretu iz leta 1815, izdanem na Dunaju. Potrebne pa bi bile nekatere spremembe. Ker je bila v Iliriji uvedena obrtna svoboda, bi med kategorijami tistih, ki ženitnega dovoljenja ne potrebujejo, morale odpasti osebe z mojstrsko pravico. Na podeželju naj bi bilo za vse rustikaliste in hišne posestnike, ne glede na obseg posesti, predpisano ženitno dovoljenje okrajnih gospod, ki morejo po zaslišanju županov presojudati, ali so zakonski kandidati zmožni s svojo posestjo ali morebitnim postranskim zaslužkom preživljati družino. Tudi rokodelski pomočniki se ne bi smeli ženiti brez dovoljenja. Postojnska kresija je menila, naj bi se novi predpisi naslanjali na dunajske, želela pa je, naj bi se točneje določilo, kaj je razumeti za potrebni zaslužek in za fizično nesposobnost zakonskega kandidata, v čem in kolika mora biti npravstvena popačenost, da se sme ženitno dovoljenje odreči. Zaradi lažjega nadzorstva naj bi bili le plemiči, javni uradniki in doktorji oproščeni ženitnega dovoljenja. Gostačem, dninarjem in poslom bi jih okrajne gosposke izdajale, potem ko bi zaslišale občinske predstojnike in bi glede njihove npravnosti, pridnosti in delavnosti ne bilo nikakih pomislekov ali pa, če bi se izkazali z zadostnim premoženjem za vzdrževanje družine. Tudi konskripciji zavezani bi morali dokazati sredstva za preživljanje družine, da bi dobili ženitna dovoljenja. Beljaška kresija je bila za prilagoditev dunajskih predpisov z nekaj spremembami. Meščani malih mest in trgov ter tudi hišni posestniki v takih krajih nimajo vedno dovolj dohodkov, da bi preživljali družino, isto velja za obrtnike na deželi, zato naj bi bila tudi za nje obvezna ženitna dovoljenja. Poslom naj bi dovoljenja dali le, če se izkažejo s spričevali gospodarjev, da so več let pridno služili in so sposobni za delo, ter da tudi ni npravnostnih pomislekov. Obenem naj bi se, kot velja za Galicijo, uvedla prepoved sklepanja zakonov za moške pred 19. in za ženske pred 15. letom. Pri dninarjih, ki bi dobili ženitno dovoljenje in bi imeli dvomljiv zaslužek, bi se morale občine zavezati, da bodo vzdrževale družino, če bi družinski poglavar ostal brez kruha. V celovškem okrožju so se, tako je poročala kresija, vedno držali načela, da se je zakonski kandidat moral izkazati z zaposlitvijo in zadostnim zaslužkom. Ženitnih dovoljenj niso potrebovali plemiči, vse osebe s plačo ter advokati in doktorji. Tak postopek je ustrežal dvornemu dekretu iz leta 1815, ki je veljal za Dunaj, izkazal se je za zadovoljivega in zato naj pri njem ostane, toliko bolj, ker so rekurzi zaradi zavrnjenih ženitnih dovoljenj redki.⁶⁵

V poročilu od 18. julija 1827 na združeno dvorno pisarno je gubernij navedel povzetke iz mnenj vseh petih kresij in je opozoril, da je že leta

⁶⁵ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1831-2), konv. 2, št. 9165.

1823 predlagal, naj se izdajo določni in splošno uporabni predpisi za podeljevanje ženitnih dovoljenj. Dotedanji postopki so se med seboj zelo razlikovali, bili pa so tudi nepopolni in nezadostni. Namen ženitnih zglasnic je bil dvojen, obvestiti okrajne gosposke o spremembi družinskega stanu in potrditi, da ni zakonitega zakonskega zadržka. Tako potrdilo naj bi zlasti zagotovilo, da duhovniki ne bi poročili vojaščini zvezanih oseb. Pri tem na splošno niso upoštevali morebitnih političnih, npravnstvenih, policijskih ali zdravstvenih razlogov zoper sklenitev zakona, ker pač ni bilo zakonitih predpisov, ki bi oblastem služili kot kažipot, pod kakšnimi pogoji naj bi ženitna dovoljenja dajala ali odklanjala. V spoznanju obstoječih pomanjkljivosti je gubernij leta 1823 predlagal prilagoditev dvornega dekreta od 26. januarja 1815, izdanega za Dunaj, in more svoj predlog le ponoviti, ker so predpisi dekreta uporabni tako za mesta kot za deželo. Spremembe, ki so jih predlagale kresije v Postojni, Novem mestu in Beljaku, je imel gubernij deloma za nepotrebne, ker so predlagane določbe vsebovane že v navodilih, deloma pa so preveč omejujoče in nasprotujejo duhu dvornega dekreta. Nekaj sprememb bi bilo morda potrebnih pri določitvi kategorij oseb, katerim ženitna dovoljenja ne bi bila potrebna. Oproščeni dovoljenj naj bi bili le meščani v mestih in trgih z magistratom, to bi veljalo tudi za hišne posestnike, ako ne bi po svojih osebnih lastnostih sodili v drugo oproščeno kategorijo ali pa bi jih bilo mogoče po njihovi izobrazbi ali zaslužku vanjo uvrstiti. Obrtnikov v glavnih deželnih mestih ne bi smeli uvrstiti v kategorije, ki dovoljenj ne bi potrebovala. Gubernij je končno opozoril še na predlog postojnske kresije, naj bi se upravnim oblastem dovolila na podeželju uporaba člena 53 občega državlanskega zakonika tudi za polnoletne zakonske kandidate.⁶⁶

Dasi so kresije in gubernij to pot obravnavali vprašanje ženitnih dovoljenj in dali svoje predloge na poziv dvorne pisarne, se tej z rešitvijo ni mudilo. Menda se je med tem časom tudi prepričala, da je omejevanje zakonov za preprečevanje revščine neučinkovito. Leta 1832, po skoraj petih letih, je dobil gubernij kratko obvestilo, naj se vprašanje izdaje novih predpisov za podeljevanje političnih ženitnih dovoljenj pusti pri miru.⁶⁷

Ker ni bilo enotnih in jasnih predpisov, je praksa podeljevanja ženitnih dovoljenj in zglasnic pri političnih oblasteh na ozemlju ljubljanskega gubernija ostala zelo različna. Niti vsi referenti posameznih upravnih instanc niso postopali enako in tudi višje instance, kresije in gubernij niso imele enotnega postopka. Kot nam kažejo spisi ljubljanskega magistrata, se je začela praksa pri podeljevanju ženitnih dovoljenj spreminjati zlasti proti koncu dvajsetih let, ko je bilo na dnevni red postavljeno vprašanje izdaje novih predpisov po vzorcu dunajskih. Leta 1822 in ponovno leta 1827 je ljubljanski magistrat poročal kresiji, da izdaja

⁶⁶ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1827-8), konv. 4.

⁶⁷ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1831-2), konv. 2, št. 9165. — MALj., Reg. I, fasc. 278, fol. 869.

ženitna dovoljenja tedaj, ko zanje prosijo stranke na zahtevo župnika, vendar so bili taki primeri zelo redki. Župniki so namreč zahtevali ženitna dovoljenja le od oseb, ki se jim niso zdele zanesljive ali pa jih niso dobro poznali. Pri vprašanju, ali naj se zakon dovoli, je magistrat upošteval predvsem konskripcijske predpise. Prvotno je dovoljenja izdajal kot okrajna gosposka vsem polnoletnim prebivalcem okraja, ne glede na zemljiško gospostvo, kateremu so bili podložni, pozneje pa le ljubljanskim domačinom. Tem jih je le izjemoma odklonil. Pri nedomačinah, to je osebah, pristojnih izven Ljubljane, hlapcih in rokodelskih pomočnikih, ki so jim izdajale dovoljenja njihove okrajne gosposke, se je pa večkrat pripetilo, da jih niso dobili in se niso mogli poročiti. O svojem postopku za izdajanje ženitnih dovoljenj je magistrat izjavil, da ne sloni na posebnih predpisih, temveč ga sam prilagodi po raznih zakonih glede na potrebe posameznega primera.⁶⁸ Ohranjeni spisi ljubljanskega magistrata o ženitnih dovoljenjih pred letom 1827 se nanašajo predvsem na prosilce, ki so dovoljenja potrebovali po vojaških predpisih. Primerov, da bi bile prošnje za dovoljenja zavrnjene, skoraj ni zaslediti. Vprašanje o možnosti za vzdrževanje rodbine je bilo postavljeno prosilcem le, če je bilo to predvideno v predpisih glede vojaščini podvrženih oseb ali pa, če je šlo za mladoletne.⁶⁹ Nedomačinom, zaposlenim v Ljubljani, ki so se poročili z dovoljenjem svoje okrajne gosposke, je magistrat dovoljeval bivanje tudi kot poročenim, dokler so imeli v redu svoj potni list in so izpolnjevali druge pogoje. Med temi je bila tudi zahteva, da so imeli sredstva za vzdrževanje.⁷⁰ Leta 1827 se je dotedanji postopek pri izdajanju ženitnih dovoljenj spremenil, prosilcem, ki so pripadali gmotno šibkim slojem, npr. rokodelskim pomočnikom, hlapcem, dninarjem, je magistrat pričel postavljati vprašanje o zadostnem zaslužku za preživljanje. Ni dvoma, da so povod za to spremembo dale priprave za uvedbo novih predpisov, prilagojenih dvornemu dekretu za Dunaj. Magistrat je odklanjal ženitna dovoljenja prosilcev, za katere je sodil, da nimajo dovolj sredstev za vzdrževanje družine. Tudi gubernij je zavrnil pritožbi dveh dninarjev zoper magistratno odklonitev, ker se nista izkazala z zanesljivim zaslužkom, kajti nestalno in le redko zadostno dnino, ki pogosto sploh izostane, ni mogoče šteti za tak zaslužek. Obenem je opozoril magistrat, naj postopa po policijskih predpisih, če bi eden ali drugi izmed pritožiteljev ostal brez zaposlitve.⁷¹ To je pomenilo, da bi ga izgnali iz mesta v njegov rojstni kraj. Magistrat ni dal dovoljenja klobučarskemu pomočniku, ki se je hotel poročiti s prodajalko žganja in kruha; njegovo pritožbo je kresija odklonilno rešila. V utemeljitev odklonitve je navedla, da negotovi dohodki in pomanjkanje premoženja ne zagotavljajo možnosti za vzdrževanje družine. Pri tem se je sklicevala na člen 53 občega državlanskega zakonika.⁷²

⁶⁸ MALj., Reg. I, fasc. 200, fol. 382 in Reg. II, fasc. 4, fol. 254—259.

⁶⁹ MALj., Reg. I, fasc. 200, fol. 307—641.

⁷⁰ MALj., Reg. I, fasc. 278, fol. 34.

⁷¹ MALj., Reg. I, fasc. 278, fol. 102.

⁷² MALj., Reg. I, fasc. 278, fol. 699.

Po nekaj letih različne in nasprotujoče si prakse upravnih oblasti glede ženitnih dovoljenj, ki se je opirala tudi na različne in deloma neustrezne predpise, je gubernij svoje stališče spremenil. Leta 1831 je ugodil številnim pritožbam zoper odklonitev. Običajni razlog za odklonitev je bil: prosilec nima premoženja, navezan je na zaslužek od dela, če bo ostal brez zaposlitve ali bo obnemogel, bo družina padla v revščino in bo v breme domače občine. Nasproti temu je gubernij izrazil svoje stališče: v splošnem se je treba držati načela, da se ne more, če ni zakonskih zadržkov, nobenemu samostojnemu človeku omejiti pravica za sklenitev zakona, še posebej pa ni v Iliriji nobenega predpisa, ki bi določal, da okrajne gosposke izdajajo ženitna dovoljenja. Z naredbo št. 4265 od 1. marca 1832 je gubernij pojasnil, kateri predpisi veljajo glede tega v Iliriji, in je dal upravnim oblastem potrebna navodila. Sklicujoč se na patente o odpravi nevoljništva, je ugotovil, da imajo podložniki pravico ženitne svobode; na Koroškem so morali ženitev prej naznaniti gosposki in dobiti ženitno zglasnico. Člen 47 občega državljanskega zakonika pa je določal, da sme vsakdo skleniti zakon, kolikor temu ne nasprotuje kak zakonski zadržek. Edino te predpise je treba upoštevati pri vprašanju, ali naj se zakonskemu kandidatu dovoli zakon ali ne. Dokler ne bo nov zakon določil, da se more posameznim kategorijam prebivalstva iz npravnstvenih in policijskih razlogov ženitev prepovedati, upravne oblasti na ozemlju ljubljanskega gubernija ne smejo ovirati tistih, ki se hočejo poslužiti svojih od zakonodajalca priznanih državljanskih pravic. Okrajne gosposke se morajo omejiti le na to, da brez obotavljanja izdajo zakonskemu kandidatu ženitne zglasnice (Ehemeldzettel). Te so bile na Koroškem že oddavna z zakonom predpisane za vzdrževanje koristne evidence, na Kranjskem pa so bile v prejšnjih letih le v navadi, dokler jih ni deželna vlada z ukazom od 17. februarja 1825 predpisala kot obvezne za vse vojaščini zavezane osebe. Namen ženitnih zglasnic pa ni, da izrekajo ženitno dovoljenje (Eheconsens, Ehebewilligung), temveč da potrdijo prijavo poroke in služijo zakonskemu kandidatu za izkaz njegove osebe in njegovega družbenega položaja. Na podlagi ženitne zglasnice in drugih predpisanih dokumentov duhovnik presoja, ali sme zakonskega kandidata poročiti. Okrajne gosposke jih morajo na zahtevo izdajati brez obotavljanja, brezplačno in koleka prosto.⁷³

Z gubernijsko naredbo od 1. marca 1832 je bilo izdajanje ženitnih zglasnic, ki so bile čisto formalnega značaja, za vse področje ljubljanskega gubernija enotno urejeno. Vendar se je praksa pri nižjih upravnih oblasteh le postopoma prilagajala gubernijskim navodilom. Še vedno se je dogajalo, da so okrajne gosposke ženitno zglasnico obravnavale kot ženitno dovoljenje in so hotele odločati, ali naj se prosilcu izda ali ne. Ljubljanskemu magistratu je kresija leta 1838 zagrozila s kaznijo 10 gol-dinarjev za vsak primer, ko bi odklonil izdajo ženitne zglasnice.⁷⁴ Skle-

⁷³ AS, Gub. arhiv, fasc. 48 (1831-2), konv. 2, št. 4264. — Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Gouvernements-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1833. Fünftehnter Band. Ljubljana 1834. Str. 24 sl.

⁷⁴ MALj., Reg. I, fasc. 402, fol. 755.

panje zakonov v Ljubljani pristojnega prebivalstva magistrat ni mogel več omejevati, pač pa je mogel še vedno ovirati poroke nedomačinov, ko še niso imeli domicila v mestu. Dninarjem, poslom in rokodelskim pomočnikom, ki so živeli v Ljubljani manj kot deset let, je dovoljeval, ko so prosili za ženitne zglasnice, nadaljnje bivanje le, če so imeli zaslužek in so mogli preživljati sebe in družino, sicer jih je napotil na gosposko njihovega rojstnega kraja. Svoje stališče je utemeljeval z razlogom, da bi gojil le politično nevarni proletariat, če bi trpel take ljudi v mestu. Vendar s tem postopkom ni vedno uspel, v primerih pritožb je kresija njegove odločbe razveljavljala, sklicujoč se tudi na predpis, naj se prosta izbira domicila prebivalstvu ne omejuje.⁷⁵

VI.

Ustavne in upravne spremembe po letu 1848 so prinesle spremembe tudi v prakso podeljevanja ženitnih zglasnic, dasi so predpisi glede njih ostali isti. Glavni razlog za spremembe je bil prenos številnih upravnih poslov na novo organizirane občine. Provizorični občinski zakon od 17. marca 1849 ni imel sicer nobene posebne določbe o ženitnih dovoljenjih ali zglasnicah, toda »Začasna srenjska postava za Ljubljano« od 9. junija 1850 je med nalogami magistrata v prenesenem področju v členu 116 navajala izdajanje ali odklanjanje ženitnih dovoljenj na podlagi zakonitih predpisov.⁷⁶ To določbo, ki je v tej formulaciji najbrž po naključju prišla v ljubljanski občinski zakon, izdan od dunajske vlade, je magistrat zelo ekstenzivno tolmačil. Popolnoma je prezrl omembo zakonitih predpisov, na katerih mora sloneti podeljevanje ženitnih dovoljenj in katerih na Kranjskem ni bilo, ter jih je začel odklanjati ženitnim kandidatom, največkrat rokodelskim pomočnikom, poslom in dninarjem, ki po njegovem mnenju niso imeli dovolj možnosti za vzdrževanje družine. Ženitne zglasnice, ki jih je moral na zahtevo izdati vsakemu prosilcu, so zamenjala ženitna dovoljenja, katera je izdajal po svoji presoji. V primerih, ko so se zavrnjeni ženitni kandidati pritožili zoper odločbe magistrata, je deželna vlada pritožiteljem povečini ugodila, toda tudi zavrnjeni rekurzi niso bili le izjeme.⁷⁷ Poroke nedomačinov je skušal magistrat omejevati tako, da jim ni dovolil nadaljnega bivanja v Ljubljani, če so se hoteli poročiti. Vendar s tem ni uspel, ker je deželna vlada na pritožbe njegove odločbe razveljavljala. Pri tem se je sklicevala na člen 25 občinskega zakona za Ljubljano, po katerem se nedomačinom začasno bivanje v mestu ni smelo zabraniti, če so izkazali svojo pristojnost z veljavnim domovinskim listom, dokler so se primerno vedli in imeli

⁷⁵ MALj., Reg. I, fasc. 402, fol. 386, 627; fasc. 537, fol. 47 sl., 150 sl.

⁷⁶ Provisorisches Gemeindegesetz vom 17. März 1849. Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1849. Str. 203 sl. — Začasna srenjska postava za Ljubljano od 9. junija 1850. Deželni zakonik in vladni list za krajnsko kronovino. II. tečaj 1850. Str. 200 sl.

⁷⁷ MALj., Reg. I, fasc. 537, 538, 758 in 759 vsebujejo po več primerov zavrnjenih prošenj za ženitna dovoljenja.

sredstva za preživljanje. Priznala pa je magistratu pravico, da nedomačine, bodisi samske, bodisi poročene, odpravi iz mesta v njihove domovinske občine, takoj ko ne bi več ustrezali pogojem člena 25, to je v primeru, ako bi bili ob zaslužek in ne bi mogli preživljati sebe in družine.⁷⁸

Ko so bile po letu 1848 na Kranjskem po podeželju organizirane politične občine, niso dobile izrecnega pooblastila za izdajanje ženitnih zglasnic ali dovoljenj. Tudi provizorični občinski zakon iz leta 1849 ni tega navajal med občinskimi nalogami. Vendar so si nekatere občine to pravico lastile, dasi je po členu 33 določb o organizaciji in poslovanju okrajnih uradov, odobrenih s cesarsko odločbo od 14. septembra 1852 in objavljenih z odredbo notranjega, pravosodnega in finančnega ministra od 19. januarja 1853, bilo izdajanje ženitnih dovoljenj, kolikóor so bila potrebna in niso bila pridržana višjim oblastem, naloga okrajnih uradov. Okrajni uradi naj bi ženitna dovoljenja izdajali po zaslišanju občinskih predstojnikov. Toda ta določba je govorila le o izdajanju ženitnih dovoljenj, ki so bila po veljavnih predpisih tedaj potrebna in jih ni na novo uvajala, kakor so to pozneje marsikdaj tolmačili. »Novice« so v začetku leta 1849 prinesle pod naslovom »Županom in soseskam sploh v preudarek« vest, da je bilo v neki župniji blizu Ljubljane 13 parov, katerim so soseskine moške dovolili, da se poročijo, naenkrat oklicanih. Tej vesti je sledilo svarilo, da bodo morale občine preživljati družine, ako se ne bodo mogle same.⁷⁹ Bil je to jasn poziv za omejevanje porok vaškega proletariata. Leto nato je priobčil Ambrož v »Novicah« članek »Potreba novih srenjskih naprav«. Zavzemal se je, da bi se izdajanje ženitnih dovoljenj preneslo od okrajnih uradov (kantonskih poglavarstev) na občine (srenje). Okrajni uradi so morali dati dovoljenje vsakomur, tako so se ženili tudi hlapci, ki so z družinami padli v breme občin, ko niso mogli več delati. Zato bi bilo prav, da o ženitnih dovoljenjih odločajo občine.⁸⁰ Dasi ni bilo zakonite osnove, so občine in okrajni uradi od leta 1850 dajali ali odklanjali ženitna dovoljenja, dokler ni centralna vlada leta 1863 te prakse odpravila, od tedaj so na Kranjskem izdajali zopet ženitne zglasnice po predpisih gubernijske naredbe iz leta 1832.

Z institucijo ženitnih dovoljenj, ki so jo v času političnega in gospodarskega liberalizma občutili kot anahronizem, se je leta 1863 ukvarjala poslanska zbornica in je sprejela zakonski osnutek o njeni ukinitvi. Toda gosposka zbornica, v kateri so odločali konservativnejši elementi, je osnutek zavrnila ter naročila vladi, naj zasliši deželne zbore, ali so in kakšne so ovire za ukinitve ženitnih omejitev in kakšni ukrepi bi bili pri tem potrebni. Od deželnih zborov v deželah, kjer živijo Slovenci, se je kranjski, ki je imel konservativno večino, zavzemal za omejitve ženitne svobode. Po dolgi debati, ki je trajala skoraj dva dni, je sklenil odgovoriti vladi, da na Kranjskem sicer ni institucije ženitnih dovoljenj,

⁷⁸ MALj., Reg. I, fasc. 537, fol. 372 sl. in 388 sl.

⁷⁹ Novice 1849, str. 24.

⁸⁰ Ambrož, Potreba novih srenjskih naprav. Novice 1850, str. 43.

da pa jih politične oblasti od 1850 naprej dejansko podeljujejo ter da bi ohranitev te prakse ustrezala željam dežele, uredila pa naj bi se z zakonom.⁸¹ Ženitna dovoljenja so njihovi zagovorniki utemeljevali s potrebo po omejitvi zakonskih zvez med osebami brez zadostnega stalnega zaslužka in sredstev za vzdrževanje družine, glavni argument je bil preprečenje revščine in proletariata. Na Štajerskem so bila v veljavi ženitna dovoljenja, katerih izdajanje je po štajerskem občinskem redu sodilo v področje občin. Ko je na poziv centralne vlade deželni zbor razpravljal o tem vprašanju, se je večina izrekla, da ni nikakih ovir zoper ukinitve ženitnih dovoljenj in da jih je mogoče takoj odpraviti. Manjšina je bila v načelu tudi za ukinitve, vendar z omejitvijo, da bi občine imele pravico ugovora, če je bil ženin v ubožni oskrbi ali pa jo je užival v prejšnjih letih ter če je bil zaradi beračenja kaznovan. Za take omejitve so se zavzemali tudi nekateri spodnještajerski deželni poslanci.⁸² Vlada je šele leta 1868 predložila zakonski osnutek o ukinitvi ženitnih dovoljenj, ki ga je deželni zbor brez debate sprejel. S tem zakonom so bila odpravljena na Štajerskem dotedanja ženitna dovoljenja, ki so jih izdajale politične oblasti ali občine, ter razveljavljeni vsi zadevni zakoni in predpisi.⁸³ Na Koroškem, kjer je bila v veljavi institucija ženitnih zglasnic, jo je s pooblastilom notranjega ministrstva odpravila deželna vlada.⁸⁴ Na Goriškem so bile pred letom 1848 ženitna dovoljenja ali zglasnice neznane. Šele po navedenem letu so jih pričeli uvajati; posnemajoč druge dežele in po zgledu posebnih zakonov, ki so bili drugje v veljavi. Ženitna dovoljenja so oblasti na Goriškem izdajale brez omejitev, če ne v prvi pa v drugi instanci. Kjer so bile za dovoljenja uvedene pristojbine, so jih dajali le, da je bila taksa plačana. Zato je goriški deželni zbor imel ženitna dovoljenja za nepotrebna ter je brez debate sprejel predlog, naj se vladi odgovori, da zoper ukinitve ni nobenih zadržkov.⁸⁵ Po pooblastilu notranjega ministrstva je primorsko namestništvo leta 1867 ženitna dovoljenja odpravilo.⁸⁶

Kljub odpravi ženitnih dovoljenj je to vprašanje še večkrat prišlo na dnevni red deželnozborskih razprav. Na Kranjskem je obveljala še naprej institucija ženitnih zglasnic. Občinski red za Kranjsko od 17. februarja 1866 je med nalogami lastnega občinskega področja navajal tudi

⁸¹ Obravnave kranjskega deželnega zbora leta 1864, 3., 16. in 17. seja. — Novice 1864, str. 154 in 163. — Kyovský, n. o. m., str. 767 sl.

⁸² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des steiermärkischen Landtages vom 2. März bis 7. Mai 1864. III. Session. L. T. Z. 23, 1864; str. 281—296; L. T. Z. 69, 1864, Bericht des Ausschusses über den politischen Ehekonsens.

⁸³ Stenographische Protokolle des steiermärkischen Landtages vom 28. August bis 6. October 1868. Str. 20, priloga 36.

⁸⁴ Ernst Mayerhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst. Fünfter Band. Fünfte, vermehrte und verbesserte Auflage. Wien 1900. Str. 3, opomba 3.

⁸⁵ Pertrattazioni della terza tornata della dieta provinciale della contea di Gorizia e Gradisca. 1864. Str 31 sl.

⁸⁶ Mayerhofer's Handbuch, n. o. m.

izdajanje ženitnih zglasnic (ženitevskih oglasnic) po gubernijski naredbi od 1. marca 1832. Ženitne zglasnice so morale občine izdati vsakemu ženitnemu kandidatu, ki jih je zahteval. Sicer se je tudi zgodilo, da je ena ali druga občina odklonila zglasnico prosilcu brez premoženja in zagotovljenega zaslužka, ki bi se oženil le »na roke«, toda v primeru pritožbe jo je izdal deželni odbor. Dr. Bleiweis, pri razpravi v deželnem zboru leta 1864 je bil najodločnejši zagovornik ženitnih dovoljenj, se je še nadalje zanje zavzemal, pozival je tudi občine, naj v tem smislu predlagajo peticije deželnemu zboru.⁸⁷ Leta 1868 so vsi župani ribniškega okraja prosili, naj se izda zakon, da bi imele občine pravico dovoljevati ženitve.⁸⁸ Leta 1871 je deželni odbor glede na določbo v občinskem redu, po kateri je bilo izdajanje ženitnih zglasnic naloga občin, predložil deželnemu zboru osnutek zakona, ki naj bi določil, kdaj jih smejo prosilcu odreči. Občine bi smele odkloniti ženitno zglasnico pri dokazanem pomanjkanju potrebnih dohodkov ali pri dokazanem slabem ponašanju. Deželni zbor je sprejel tak zakonski osnutek, ki ga je deželni predsednik označil glede na tedanje stanje avstrijske zakonodaje kot unikum.⁸⁹ Osnutek pa ni dobil cesarjeve sankcije in ni postal zakon. Notranji minister, ki je o tem obvestil deželni odbor, je opozoril, da bi bil tak zakon v nasprotju z vsemi tedanjimi pravnimi razmerami. Na Kranjskem ženitna dovoljenja niso bila nikdar v navadi, njihova uvedba bi se torej s stališča posebnih deželnih razmer mogla tem manj opravičiti, ker so jih odpravili v vseh drugih deželah, kjer so bila v veljavi.⁹⁰ Leta 1880 je dr. Bleiweis s tovariši predlagal isti osnutek zakona, ki pa v deželnem zboru ni dobil večine, tedaj so ga namreč obvladovali liberalni Nemci.⁹¹ Po Bleiweisovi smrti so prišli pred deželni zbor poslanec Klun in tovariši z novim osnutkom zakona, ki naj bi dal občinam pravico omejevati izdajanje ženitnih zglasnic. Po tem osnutku bi jo smela občina odreči v naslednjih primerih: »1. Ako je ženin od občine ali iz kake javne dobrodelne naprave dobival miloščino in dotlej še ni preteklo vsaj eno leto. 2. Ako je dokazano, da se ženin živi od beračenja, ali da nima toliko premoženja ali zaslužka, da bi za silo zadostovalo za preživitev njegove rodbine. 3. Ako je ženinu dokazano tako slabega zadržanja, da se je po pravici bati, da za potrebni živež svoje rodbine in za dobro izrejo svojih otrok ne bo vestno skrbel.« Po sklepu deželnega zbora naj bi deželni odbor osnutek preučil ter pripravil za prihodnje zasedanje svoj predlog.⁹² Tudi kmetijska anketa, ki jo je sklical deželni odbor v naslednjem letu, mu je priporočala, naj deželnemu

⁸⁷ Dr. Janez Bleiweis, Lažnjivcem na sramoto — nalaganim v razjasnilo. Novice 1867, str. 244 sl.

⁸⁸ Novice 1868, str. 294.

⁸⁹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega v Ljubljani v drugi sesiji tretje volilne dobe od 14. septembra do 14. oktobra 1871. Str. 28 sl.; priloga 28.

⁹⁰ Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1872. Priloga 37: Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora, str. 410.

⁹¹ Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1880, str. 159 sl.; priloga 88, str. 803.

⁹² Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1883. Str. 33 sl., 49 sl., 178 sl. ter priloga 31, str. 201 sl.

zboru predloži načrt zakona o ženitnih zglasnicah.⁹³ Vendar Klunov načrt zakona ni bil predložen deželnemu zboru v razpravo. Notranje ministrstvo je namreč načelno zavrnilo vsako omejitev sklepanja zakonov. Ker torej ni bilo upanja na uspeh, je deželni odbor opustil nadaljnja prizadevanja.⁹⁴

S peticijami za ponovno uvedbo ženitnih dovoljenj so se obračale na deželni zbor tudi občine na Štajerskem, njihove zahteve pa so ostajale nerešene. Leta 1878 se je večina občinskega odseka v deželnem zboru izrekla za ženitna dovoljenja, toda na predlog manjšine je šel deželni zbor prek te zahteve na dnevni red.⁹⁵ Leta 1880 je skupina poslancev podeželskih občin, med njimi so bili tudi spodnještajerski, predložila osnutek zakona, ki bi dal občinam pravico v določenih primerih ugovarjati zoper sklenitev zakona njenih občanov. Možnost ugovora je bila predvidena v istih primerih kot po Klunovem osnutku v kranjskem deželnem zboru leta 1883. Občinski odsek je zakonski osnutek zavrnil, ravno tako tudi štajerski deželni zbor.⁹⁶ Leta 1886 so prišli slovenski spodnještajerski poslanci (Jerman, Vošnjak, Raič) z osnutkom zakona o ženitnih zglasnicah. Po tem osnutku bi smele občine odkloniti zglasnico ženitnemu kandidatu zaradi pomanjkanja za vzdrževanje družine potrebnega dohodka. Predlog je, kot vsi prejšnji, propadel.⁹⁷ Toda zagovorniki ženitnih dovoljenj so vztrajno na vsakem zasedanju deželnega zbora svoje predloge ponavljali.⁹⁸ Leta 1892 so zastopniki podeželskih občin nemškega dela dežele predložili nov osnutek zakona s približno isto vsebino, kot jo je imel načrt iz l. 1880. Predlagatelj ga je utemeljeval predvsem s potrebo po kmečkih poslih (hlapcih, deklah), če se posli poročijo, postanejo dninarji in se kot delavci za kmeta podražijo. Poročeni tudi v večji meri odhajajo med industrijske delavce. Občinski odsek deželnega zbora, ki je o njem najprej razpravljal, je predlagal odklonitev, vendar ga je deželni zbor tokrat sprejel.⁹⁹ Zakonski osnutek pa ni dobil vladarjeve sankcije, ker bi pomenil uvedbo ženitnih dovoljenj, ki nasprotujejo načelu enakosti vseh državljanov in tudi ne bi prinesla nameravanega rezultata.¹⁰⁰

Na Koroškem je leta 1886 96 občin, precejšnje število tudi iz slovenskega dela dežele, poslalo po sklepu konference županov deželnemu zboru peticije za uvedbo ženitnih dovoljenj. Ko je deželni zbor o peticijah raz-

⁹³ Poročilo o kmetijski anketi dne 17. in 18. aprila 1884 v Ljubljani. Uredil dr. J. Vošnjak. Ljubljana 1884, str. 63 sl. in 71.

⁹⁴ Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1886/87. Poročilo o delovanju deželnega odbora za čas od 1. avgusta 1885 do 30. novembra 1886, str. 154.

⁹⁵ Stenographische Protokolle des steiermärkischen Landtages 1878. Str. 285 sl., prilogi 113 in 114.

⁹⁶ Stenographische Protokolle... 1880, str. 155 sl.

⁹⁷ Stenographische Protokolle... 1885/86, str. 28 sl., priloga 32.

⁹⁸ Stenographische Protokolle... 1886/87, str. 321 sl., priloga 106; ... 1887/88, str. 11 sl., priloga 18, str. 27 sl., 101 sl., priloga 43; ... 1890, str. 52, 74 sl., priloga 77.

⁹⁹ Stenographische Protokolle... 1891/92, str. 96 sl., priloga 77, str. 100 sl., priloga 141, str. 414 sl.

¹⁰⁰ Stenographische Protokolle... 1892/93. Bericht des steiermärkischen Landes-Ausschusses über seine Tätigkeit seit Mai 1892, str. 5.

pravljaj, sta se slovenska poslanca Muri in Einspieler za nje zavzemala. Večina deželnega zbora je peticije občin odklonila z motivacijo, da ženitna dovoljenja niso na Koroškem nikdar imela zakonite veljave, temveč le ženitne zglasnice, bila bi tudi v nasprotju z državnimi zakoni. Število sklenjenih zakonov je na Koroškem relativno manjše kot v drugih deželah, čeprav imajo ženitna dovoljenja, veliko pa je število nezakonskih otrok. Posledica omejevanja zakonov bi bili številnejši konkubinati.¹⁰¹

Goriški deželni zbor je razpravljaj o ženitnih dovoljenjih leta 1880 in 1887. Čitalnica v Čepovanu (katoliško politično društvo) je prosila za spremembo občinskega zakona v tem smislu, da bi občine imele pravico podeljevati ženitna dovoljenja. To zahtevo je utemeljevala z dolžnostjo občin, da vzdržujejo uboge. Peticijo čepovanske čitalnice je podprlo županstvo v Rihemberku (Braniku). Drugič je politično društvo »Slovenski jez« poslalo peticijo, naj bi se z zakonom omejila ženitna svoboda, tako da bi bila ženitev dovoljena le osebam, ki bi dokazale zadostno premoženje za vzdrževanje družine. Obakrat je prešel deželni zbor na dnevni red prek teh zahtev. Leta 1887 so bili razlogi odklonitve: osebna svoboda, pomanjkanje kriterija za določitev zadostnega premoženja, zagotoviti bi bilo treba možnost vzdrževanja družine tudi za dobo trajanja zakona, zakon bi postal privilegij bogatih.¹⁰²

Potem ko so torej bila po intervenciji centralne vlade v letih 1867 in 1868 odpravljena ženitna dovoljenja oziroma zglasnice na Goriškem, Štajerskem in Koroškem ter tudi v drugih avstrijskih deželah, v katerih je bila ta institucija v veljavi, so ostale le še ženitne zglasnice na Kranjskem ter ženitna dovoljenja na Tirolskem s Vorarlbergom. Ženitna dovoljenja v tej deželi so bila predpisana za posle, rokodelske pomočnike, dninarje in gostače.¹⁰³ V obeh deželah, na Kranjskem in na Tirolskem, so se ženitna dovoljenja oziroma ženitne zglasnice pač ohranile, ker sta se za to zavzemala deželna zbora, v drugih deželah pa so soglašali z namerom centralne vlade, da se odpravijo kot razmeram ne več ustrezajoči ostanki preteklosti.

Po gubernijski naredbi iz leta 1832, ki je ostala podlaga za izdajanje ženitnih zglasnic, jih je bilo treba izdajati brezplačno. Leta 1868 pa je bila uvedena na ženitne zglasnice taksa, mogla je znašati od 1 do 5 gol-dinarjev, morala pa je biti v isti občini za vse občane enaka. Takse v navedeni višini so veljale do leta 1914, ko so bile določene na 5—30 kron.¹⁰⁴ Z uvedbo taks so ženitne zglasnice dobile za občine nekaj praktičnega pomena, prej je bilo njihovo izdajanje — izdati so jo morale na zahtevo

¹⁰¹ Stenographische Protokolle des kärntnerischen Landtages. 1886/87. Str. 477 sl.

¹⁰² Pertrattazioni... della dieta provinciale della contea Gorizia e Gradisca. 1880, str. 116; ... 1887, str. 111.

¹⁰³ Mayerhofer's Handbuch, n. o. m., str. 3 in 4.

¹⁰⁴ Postava, veljavna za vojvodstvo Kranjsko, ki zadeva občinske takse, od 3. decembra 1868 ter tarifa k tej postavi, postavka 4. Zakonik in ukazni list za vojvodstvo Kranjsko. Leto 1868. XV. del, str. 34. — Zakon z dne 4. maja 1914, veljaven za vojvodino Kranjsko o pobiranju občinskih taks. Tarifa k taksnemu zakonu št. 3. Deželni zakonik... 1914. VIII. kos.

vsakemu zakonskemu kandidatu — gola formalnost. Sicer se je tudi včasih dogodilo, da je občina prosilca zavrnila, toda na pritožbo jo je izdal deželni odbor. Nevoljo občin je vzbujalo, da prosilec v takem primeru ni plačal občinske takse. Zato je kmetijska anketa leta 1884 priporočila deželnemu odboru, naj v primerih pritožb daje pritožiteljem ženitne zglasnice z odločnim naročilom, da morajo občini plačati predpisano takso.¹⁰⁵

Odkar je bilo razjasnjeno, da so na Kranjskem dopustne le ženitne zglasnice, katere se ne smejo zamenjavati z ženitnimi dovoljenji, je bil postopek izdajanja pri ljubljanskem magistratu poenostavljen. V izdanih ženitnih dovoljenjih, ta izraz se je nekaj let še vedno uporabljal, je bila ugotovitev, da zoper ženitev ni zadržkov. Ženitnim kandidatom, ki niso bili v Ljubljano pristojni, je magistrat še vedno dovoljeval bivanje v mestu, dokler bodo imeli veljaven domovinski list, se bodo ustrezajoče vedli in imeli sredstva za preživljanje. Do leta 1866 so prošnje za ženitne zglasnice obravnavali v sejah magistratnega gremija, tedaj je bilo sklenjeno, naj jih rešuje referent. Leta 1874 so bila odpravljena dovoljenja za bivanje, ki jih je mesto do tedaj izdajalo izven Ljubljane pristojnim ženitnim kandidatom. Magistrat je uvidel, da je predpis občinskega reda, na katerem je ta praksa slonela, anomalija glede na določbe domovinskega zakona iz leta 1863. Po teh določbah občina ni mogla izgnati oseb, katerih domovinska občina je bila neznana, dvomljiva ali sporna, ter je bila dolžna tudi tujim revežem nuditi potrebno pomoč. Sicer pa tudi dovoljenje bivanja ni štčtilo pred izgonom, če so bili dani zakoniti razlogi. Daljše stalno bivanje v občini ni več zagotavljalo pridobitve domovinstva.¹⁰⁶

Do leta 1888 ljubljanska občina od ženitnih zglasnic ni zahtevala taks. Šele tedaj je prišel pred občinski svet predlog, naj bi se uvedla taksa 5 goldinarjev, ki bi šla v ubožni sklad. Občinski svetovalec dr. Tavčar je tedaj nastopil zoper predlog, češ taka taksa je umestna v kmečkih občinah, kjer je premoženje enakomerneje razdeljeno. V Ljubljani bi bila uvedba takse krivica za delavce, za katere je 5 goldinarjev že kapital. Ubožni sklad ne bi mnogo pridobil, marsikateremu pa bi taksa preprečila ženitev. Občinski svetovalec dr. Vošnjak je takso na ženitne zglasnice zagovarjal, če prepreči le nekaj ženitev »nemaničev« bo koristna; obžaloval je, da ne more biti še višja. Župan Grasselli je priznal, da ima taksa tudi namen, omejiti lahkomišelnih zakone revnih ljudi, ki nalagajo občini velika bremena za vzdrževanje in odgojo otrok. Preprečitev le enega takega zakona je vredna za občino več kot 300 goldinarjev, čeprav neposredni denarni uspeh ne bo velik. Občinski svet je predlog za uvedbo takse končno sprejel z 19 proti dvema glasovoma.¹⁰⁷

Ženitne zglasnice so se ohranile do leta 1919. Tedaj je komisija za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave pozvala vsa županstva na Kranjskem, naj se izjavijo, ali imajo zoper odpravo kakšne pomisleke glede na to, da bi občine izgubile neke, čeprav večinoma neznatne, do-

¹⁰⁵ Poročilo o kmetijski anketi dne 17. in 18. avgusta 1884 v Ljubljani. Str. 63 sl. in 71.

¹⁰⁶ MALj., Reg. I, fasc. 879, fol. 16 sl.

¹⁰⁷ MALj., Cod. III/39-1888, fol. 3 sl.

hodke. Župan dr. Tavčar, ki je bil leta 1888 zoper uvedbo, je bil sedaj zoper odpravo taks, ki so dajale mestu poprečno 1200 kron dohodkov. Predlagal je celo, naj bi se zvišale na 10 do 100 kron in plačevale po premoženjskih razmerah. Občinski svet je sprejel županov predlog. V tem smislu je magistrat odgovoril komisiji za deželno upravo, toda ker ni šlo za vprašanje taks, temveč za vprašanje institucije ženitnih zglasnic, njegovega predloga niso mogli upoštevati. Ženitne zglasnice so imeli le na Kranjskem, v drugih slovenskih pokrajinah kakor tudi v drugih delih države jih niso poznali. Sploh je bila ta institucija zastarela in času neprimerna. Kot tako jo je deželna vlada za Slovenijo odpravila in 1. avgusta 1919 so prenehale veljati ženitne zglasnice, ki so imele svoje korenine še v dobi fevdalizma.¹⁰⁸

VII.

Ukrepi, s katerimi so omejevali ženitno svobodo skozi stoletja, so bili po svojem značaju in namenu različni. Zemljiški gospod je z njimi varoval svoje premoženjske koristi, njegovo soodločanje pri sklepanju zakonov podložnikov naj bi preprečilo prehajanje podložnikov in njihove posesti pod tuja gospostva. Sčasoma je bila podložnikova osebna nesvoboda omiljena, tako tudi ženitne omejitve. Že za konec srednjega veka za nekatere dežele, npr. za Kranjsko in Goriško, ni dokazov, da je bil podložnik pri sklepanju zakonske zveze odvisen od svojega zemljiškega gospoda. Na Štajerskem, kjer so se ženitna dovoljenja za podložnike ohranila v 18. stoletje, so postala končno le formalnost, dobil jih je vsak ženitni kandidat proti plačilu pristojbine. Terezijanska zakonodaja je sprva zemljiškim gospodom le naročila, naj podložnikom radovoljno dajejo ženitna dovoljenja, toda pozneje je vse omejitve ukinila. Jožefinski paktenti o odpravi nevoljništva so nato ponovno potrdili pravico podložnikov do svobodne ženitve, v nekaterih deželah s pridržkom, da to prej naznanijo gosposki in dobijo brezplačno ženitno zglasnico. Še morebiti preostale omejitve ženitne svobode, kolikor so izvirale iz podložniškega razmerja, so bile s tem odpravljene.

V času, ko se je bližala končna odprava ostankov ženitnih omejitev iz podložniškega razmerja, pa so se pojavljala prizadevanja za uvedbo omejitev drugačnega značaja, dasi so jih navezovali na stare podložniške. Ponekod se je pomnožilo ljudi brez stalne zaposlitve in zaslužka. Tem so hotele državne oblasti preprečiti sklepanje zakonov, v ta namen so bili izdani za Dunaj in za nekatere dežele predpisi, po katerih osebe brez zagotovljenih življenjskih možnosti ne bi dobile ženitnega dovoljenja. Nove ženitne omejitve so imele svoj izvor v državnih zakonodaji, državne oblasti pa so skrbale za njihovo izvajanje. Na slovenskem ozemlju se te omejitve prvotno niso splošno uveljavile, večji obseg so najbrž imele le na Štajerskem. Šele v dvajsetih letih prejšnjega stoletja je večina okrajnih gosposk po zgledu predpisov in upravne prakse v drugih deželah

¹⁰⁸ MALj., Reg. I, fasc. 1800, XVIII/5, št. 2303/1919; Cod. III/77-1919, fol. 53.
— Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 8. avgusta 1919, št. 130, str. 588.

tudi na Kranjskem poleg ženitnih zglasnic uvedla ženitna dovoljenja. Na postopek pri izdajanju ženitnih dovoljenj in zglasnic, v praksi jih često niso ločili ter so jih zamenjavali, so vplivale zlasti določbe dvornega dekreta izdanega za Dunaj, kateri je naštel kategorije državljanov, ki ženitnih dovoljenj niso potrebovali. Ženitna dovoljenja so morali imeti pripadniki nižjih slojev, h katerim so šteli dninarje, posle in rokodelske pomočnike. Kot je mogoče soditi iz ohranjenih spisov, je v primerih odklonitve ženitnih dovoljenj ali zglasnic vedno šlo za osebe iz navedenih kategorij prebivalstva. Neenoten postopek na ozemlju ilirskega gubernija je uredila gubernijska naredba iz leta 1832. Za sklenitev zakona je bila sicer potrebna ženitna zglasnica, toda okrajna gosposka jo je morala izdati brezplačno vsakemu zakonskemu kandidatu. Politične oblasti niso imele pravice, da bi iz policijskih ali moralnih razlogov ženitev prepo-vedale.

Upravna reorganizacija po letu 1848 in razni centralistični zakoni, ki niso upoštevali različnih razmer v posameznih deželah, so prinesli v vprašanje ženitnih dovoljenj in zglasnic nove zmešnjave. Okrajni uradi in občinske uprave so začeli ponovno uvajati ženitna dovoljenja za tiste sloje prebivalstva, katerih pripadniki bi zaradi gospodarske šibkosti utegnili prej ali slej za preživetje potrebovati ubožno podporo. Ta praksa se je obdržala nekako do srede šestdesetih let, ko sta zakonodajalec in centralna vlada prišla do prepričanja, da institucija ženitnih omejitev ni v skladu z načeli političnega in gospodarskega liberalizma ter človekovo osebno svobodo. Z izjemo Tirolske in Vorarlberga so bile v vseh tedanjih avstrijskih deželah politične omejitve pri sklepanju zakona odpravljene. Na Kranjskem so sicer ostale ženitne zglasnice, ki so jih občine morale izdati vsakemu ženitnemu kandidatu. Ker je bilo treba zanj plačati določeno pristojbino, so mogle biti gmotno šibkemu ženinu ovira za sklenitev zakona.

Kakšen je bil učinek ženitnih omejitev, koliko so vplivale na število sklenjenih zakonov, bi se moralo izražati v strukturi prebivalstva glede razmerja med samskimi in poročenimi. Če so ženitne omejitve preprečile večje število porok, se je to moralo poznati v manjšem deležu poročenih in večjem deležu samskih oseb. Za ozemlje nekdanje ljubljanske škofije ter stiškega arhidiaconata goriške nadškofije imamo podatke o številu poročenih in samskih že za leto 1754, ko je bilo na našem ozemlju izvedeno prvo ljudsko štetje.¹⁰⁹ Ti podatki so iz dobe, ko se je struktura prebivalstva oblikovala še v razmerah podložništva. Iz prejšnjega stoletja so podatki o strukturi prebivalstva — število samskih in poročenih — za vsa ljudska štetja, ki so bila od leta 1857 naprej. Za ilustracijo te strukture so v naslednjem pregledu uporabljeni rezultati ljudskega štetja 1857, ko je bila v vseh naših deželah razširjena praksa ženitnih dovoljenj, s katerimi so omejevali poroke oseb brez zagotovljene stalne zaposlitve in zaslužka, ter ljudskega štetja 1880, ko so bila ženitna dovolje-

¹⁰⁹ Vlado Valenčič, Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati. ZČ XVI/1962, str. 27.

nja že poldrugo desetletje odpravljena. Odstotki samskih in poročenih, ločeno po spolu, so izračunani za leto 1857 od števila pristojnega, za leto 1880 od števila prisotnega prebivalstva. Obdelava ljudskega štetja leta 1857 se je nanašala namreč na pristojno prebivalstvo, to je na osebe, ki so imele domovinsko pristojnost v deželah bivanja, pri poznejših štetjih je bilo prisotno prebivalstvo podlaga za statistično obdelavo.

Odstotki samskih in poročenih za leto 1754 so izračunani na podlagi tabel za ljubljansko škofijo in stiški arhidiakonot, ki vsebujeta podatke za 65 župnij in vikariatov na Kranjskem, 29 na Spodnjem Štajerskem in 9 na Koroškem.¹¹⁰ Navedeni so odstotki za župnije po posameznih deželah, ker so bile glede strukture prebivalstva med deželami nekatere občutne razlike.

	Kranjske župnije		Spodnještajerske župnije		Koroške župnije	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
samski	63,3	65,8	66,1	68,3	71,6	73,1
poročeni	36,7	34,2	33,9	31,7	28,4	26,9

Ob štetjih leta 1857 in 1880 je bilo samskih in poročenih v odstotkih:¹¹¹

	1857		1880	
	moški	ženske	moški	ženske
<i>Kranjska</i>				
samski	65,8	64,3	64,5	61,7
poročeni	34,2	35,7	35,5	38,3
<i>Spodnja Štajerska</i>				
samski	65,2	65,2	63,8	61,9
poročeni	34,8	34,8	36,2	38,1
<i>Slovenska Koroška</i>				
samski	70,7	70,3	72,6	70,1
poročeni	29,3	29,7	27,4	29,9
<i>Goriška</i>				
samski	61,6	57,7	60,8	55,0
poročeni	38,4	42,3	39,2	45,0

Iz navedenih števil moremo razbrati, da se delež poročenih moških po posameznih deželah ni bistveno spreminjal, bile pa so med deželami značilne razlike. Delež poročenih na Koroškem je bil znatno nižji

¹¹⁰ KapALj., fasc. 128/1, 8, C/10, Conscriptions-Tabella aller in denen zum Bistumb Laybach gehörigen Pfarren und Vicariaten in Herzogthum Steyer, Kärenthen und Crain befindlichen Seelen de A. o. 1754. — AS, Breckerfeld, Fasc. IV. Topografija Kranjske. Conscriptions-Tabella deren unter dem Sitticherischen Archidiakonot wohnenden unterthänigen und anderen Seelen.

¹¹¹ Relativna števila so izračunana na podlagi rezultatov ljudskih štetij, objavljenih v: Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, ter Oesterreichische Statistik, II. Band, 1. Heft: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Alter und Stand. 4. Heft der Ergebnisse der Volkzählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzhiere vom 31. December 1880, Wien 1882.

kot v drugih deželah, eden izmed vzrokov za to je bil v različni strukturi kmetijskih obratov. Na Koroškem so bila sorazmerna večja kmetijska posestva, večje je bilo število poslov in drugih kmetijskih delavcev, katerim so iz gospodarskih in socialnih razlogov bila vrata v zakon največkrat zaprta. Pri presoji odstotnega deleža poročenega prebivalstva je treba seveda upoštevati, da odstotek ni odvisen le od pogostnosti ženitev, temveč tudi od strukture prebivalstva po starosti. V deželi z velikim deležem otrok in mladoletnih, ki niso še ženitno sposobni, je odstotek poročenih navadno nižji kot tam, kjer je delež mlajših letnikov manjši. Primerjava starostne strukture po rezultatih štetja 1754 s starostno strukturo, ugotovljeno po rezultatih štetij v prejšnjem stoletju, kaže, da je delež mlajših letnikov občutno nazadoval. To je pač v zvezi z izboljšanjem zdravstvenih razmer in daljšo življenjsko dobo. Spremembe odstotkov poročenih je treba torej presojati tudi z vidika sprememb v starostni strukturi.

Razlike, ki so nastale v odstotku poročenih od časov, ko je veljala še praksa raznih ženitnih omejitev, pa do leta 1880, so neznatne, tudi če upoštevamo spremembe v starostni strukturi prebivalstva. Ženitne omejitve so sicer v posameznih primerih preprečile ženitev, na splošno pa niso v večji meri vplivale na sklepanje zakonov. Imele so namen, da bi preprečevale poroke oseb brez stalnega in zadostnega zaslužka ter s tem tudi rojstva otrok, ki jih starši ne bi mogli preživljati in bi le pomnožili število ubogih. Ženitna dovoljenja naj bi potemtakem bila nekako sredstvo za kontrolo in regulacijo rojstev. Kot tako so jih hotele imeti tudi kmečke občine in njihovi zastopniki v deželnih zborih, ki so se v drugi polovici prejšnjega stoletja prizadevali, da bi se ta institucija ohranila. Šlo je pri tem za koristi kmetov in kmečkih občin, ki so se branile prevzemati stroške za vzdrževanje ubožnih družin. Večjim kmetom pa je šlo tudi za posle; posel, ki se je poročil, je navadno pustil službo in se zaposlil kot dninar ter je kot delovna sila postal za kmeta dražji. Svojemu namenu ženitna dovoljenja niso ustrezala ter niso imela pričakovane uspeha. Ker pa so posegala na področje človekove osebne svobode, so bila v nasprotju s splošnimi pravnimi razmerami, ki jih je liberalizem uveljavil. Ko so bila enkrat odpravljena, jih kot anahronistična ni bilo mogoče več obnoviti.

Zusammenfassung

VEREHELICHUNGSFREIHEIT UND IHRE BESCHRÄNKUNGEN ZWISCHEN FEUDALISMUS UND LIBERALISMUS

Die Ehebeschränkungen waren nach ihrem Zweck und Charakter verschieden. Für den Grundherrn war es maßgebend, daß die eheliche Verbindung seiner Untertanen keine vermögensrechtliche Schädigungen und Entwendungen nach sich zog. Deswegen konnte der unfreie Bauer anfangs nur mit der Zustimmung seines Leihherrn heiraten. Mit der abnehmenden persönlichen Unfreiheit trat auch eine größere Freiheit in bezug auf das Heiraten ein. Schon für das Ende des Mittelalters läßt sich für einzelne Länder, z. B.

für Krain und Görz, Abhängigkeit der Untertanen von dem Willen des Grundherrn bei der Verehelichung nicht nachweisen. In der Steiermark, wo sich die Heiratskonsense für Untertanen bis in das 18. Jahrhundert erhalten haben, wurden sie zur Formalität; sie wurden jedem Heiratskandidaten gegen Entrichtung der Heiratskonsenstaxe erteilt. Die teresianische Gesetzgebung hob alle Verehelichungsbeschränkungen der untätigen Bauern auf und Josef II. bestätigte in den Leibeigenschaftaufhebungspatenten das Recht sich frei zu verheiraten, in einigen Ländern jedoch mit Vorbehalt der vorherigen Anzeige.

Noch vor der Abschaffung der dem Untertanenverhältnis entspringenden Beschränkungen hat man mit der Einführung von Heiratsbeschränkungen anderen Charakters begonnen. In Wien und einigen Ländern wurden Gesetze erlassen, welche den Besitzlosen die Heirat erschweren sollten, um so der Zunahme der ärmeren Bevölkerung entgegenzuarbeiten. Für bestimmte Bevölkerungskategorien wurden Ehebewilligungen vorgeschrieben, welche Personen ohne Vermögen oder gesichertes Einkommen verweigert wurden. Die Ehebewilligungen waren auf dem slowenischen Gebiete im größerem Umfange nur in der Steiermark erforderlich. Trotzdem führten die meisten Bezirksobrigkeiten in Nachahmung solcher Vorschriften und der Verwaltungspraxis auch in anderen Ländern anfangs des vorigen Jahrhunderts zu den Ehemeldzetteln für Personen aus der Klasse der Tagelöhner, Dienstboten, Gesellen und Inwohner auch die Ehebewilligungen ein. Die uneinheitliche Praxis auf dem Gebiete des illyrischen Guberniums wurde durch die Gubernialverordnung im Jahre 1832 geregelt. Für die Verehelichung war zwar der Ehemeldzettel erforderlich, doch die Bezirksobrigkeit mußte den Ehemeldzettel jedem Ehewerber kostenlos ausstellen. Die politischen Behörden hatten kein Recht die Heirat aus politischen oder moralischen Gründen zu verbieten.

Die Verwaltungsreformen nach dem Jahre 1848 und die Staatsgesetze, welche auf die verschiedenen Verhältnisse in einzelnen Ländern keine Rücksicht genommen haben, brachten neue Verwirrung in die Frage der Ehebewilligungen und der Ehemeldzettel. Die Bezirksämter und die Gemeinden führten wieder Ehebewilligungen für bestimmte Volksklassen ein, um Ehebindnisse zu verhindern, bei denen es zu befürchten war, daß die Familien der Armenpflege zur Last fallen werden. Diese Praxis blieb bis zur Mitte der sechziger Jahre in Geltung, als die Institution der Ehebeschränkungen durch den Gesetzgeber und die Regierung, als mit den Prinzipien des politischen und wirtschaftlichen Liberalismus und mit der persönlichen Freiheit unvereinbar, abgeschafft worden ist. Der krainische und der steiermärkische Landtag nahmen auf Verlangen und im Interesse der Landgemeinden zwar Gesetzesentwürfe an, um erneut Ehebewilligungen für bestimmte Kategorien von Ehewerbern durch Landesgesetze einzuführen, doch die kaiserliche Sanktion blieb ihnen versagt.